

SZIGETI ISTVÁN
Miniszterelnökség

Aetas 38. évf. 2023. 3. szám, 53–76.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2023.3.53-76

www.aetas.hu

A két Kálmán „vezéri dualizmusa”

*Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán a Balközép Párt élén
1866 és 1875 között*

A Balközép Párt sajátos képződmény volt a dualista Magyarország első évtizedének politikai életében. A jelen tanulmány erről a pártról, két vezetőjéről, valamint kettejük különleges viszonyáról szól. E viszonyrendszeren keresztül betekintést nyerhetünk a kiegyezést közvetlenül követő, a dualizmus rendszerét megalapozó, a politikai élet módszereit, intézményeit és gyakorlatát kialakító időszakba, és eddig kevésbé ismert részleteket ismerhetünk meg. Tisza Kálmán esetében a történeti érdeklődés – érthetően – döntően az 1875-től 1890-ig, tizenöt éven át betöltött miniszterelnöki tevékenységére összpontosult, és az ezen időszak előtti történéseket kevésbé dolgozták fel,¹ Ghyczy Kálmán személye pedig a Balközép vezetőjeként és kifejezetten Tiszával való viszonyát vizsgálva még nincs teljeskörűen feldolgozva.²

A feldolgozás módszerét illetően alapvetően történeti jellegű megközelítést alkalmazok: a párt eredetének, megalakulásának, pártrendszerbeli helyének ismertetése után a két vezető bemutatása, a pártban betöltött szerepük ismertetésén túl személyes karakterüket, motivációikat és együttműködésük jellegét is igyekszem feltárni és jellemezni. Töreksem arra, hogy a történeti események összefüggéseiben tárjam fel kapcsolatuk összetettségét és változásait, valamint érzékeltessem, hogy milyen politikai, személyes vagy pszichológiai tényezők játszottak szerepet ennek a kapcsolatnak az alakulásában. Az is fontos szempont, hogy a két vezető politikai viszonya, együttműködésük jellege és hatékonysága hogyan hatott a pártra, annak törekvéseire, irányvonalának változásaira, és az végső soron hogyan vezetett el az 1875-ös nagy pártegyesüléshez, amely lezárta a magyar dualizmus kori politikai életnek az 1865-ben megnyílt országgyűléssel és az 1867-es kiegyezéssel kezdődő első nagy korszakát. Azt is szeretném felvillantani, hogy a két pártvezér mellett mely politikusok tartoztak a párt vezetői, mértékadó személyiségei közé, kik alkották a vezérkart, ez hogyan változott, illetve milyen frakciók, politikai csoportok voltak jelen a pártban ebben a közel tízéves időszakban.³

¹ Alapvető munka Tisza Kálmánról: Kozári: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*, i. m., amely bemutatja Tisza teljes életpályáját, de ahogy címe is jelzi, kormányzati rendszerét, miniszterelnöki tevékenységét helyezi a középpontba. Olyan jellegű teljes monográfia, mint például Széll Kálmánról, Lónyay Menyhértől vagy Ghyczy Kálmánról, Tiszáról még nem készült. Vécsey Tiszáról szóló munkája sem foglalkozik részletesen Tisza és Ghyczy vezetői kettősével a Balközép élén.

² A Ghyczyvel foglalkozó munkák közül kiemelhető Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, i. m., de több tanulmány is megjelent Kozári Monika, Szigeti István és Nagy Miklós tollából Ghyczy életpályájának különböző aspektusairól. A Balközép Párt belső viszonyairól jó ízelítőt ad Kozári: *A Balközép Párt válsága 1867–68-ban*, i. m. és Szigeti: *Ghyczy Kálmán és a mérsékelt irányzat a Balközép pártban*, i. m.

³ A Balközép Pártról még nem született monográfia, ahogy a Deák-pártról sem. Lásd utóbbiról Deák Ágnes alapos tanulmányát: Deák: „*Ő csak Deák és nem Deákparti*”, i. m.

A párt és forrásvidéke

A Balközép Párt különleges helyet foglalt el az 1867-es kiegyezés után ismét létrejövő – immár saját magát alakító – magyar politikai palettán.⁴ A kiegyezési rendszert megalkotó és annak fenntartását célul kitűző, kormányzó Deák-párt⁵ és a lényegében '48-as programmal fellépő, tiszta perszonáluniót megvalósítani szándékozó, következetes ellenzéki Függetlenségi és 48-as Párt⁶ között foglalt helyet, ami a mindkét párttól való folyamatos elhatárolódást és saját politikai identitásának állandó definiálását követelte. Ez a sajátos pozíció folyamatos nehézséget jelentett, számos konfliktussal járt, és nagyfokú ügyességet, manőverezést és politikai taktikázást igényelt a párt vezetőitől. Elmondhatjuk, hogy pusztán magának a pártnak a politikai léte magában hordozta az állandó változást, kiigazítást, ütközést és ennek folyamatos kezelését.

A Balközép Párt politikai és egyben személyi előzményének az 1861-es Határozati Pártot tekinthetjük, mely az 1861-es országgyűlésben többséget képezett a rivális Felirati Párttal szemben.⁷ Teleki László halála után annak unokaöccse, Tisza Kálmán vette át a pártvezetést és az országgyűlésen kétségen kívül ő volt a párt első embere.⁸ Az 1865-ben összehívott országgyűlésen ezért óhatatlanul mindenki az 1861-es viszonyokból indult ki, maga Tisza is azt remélte, hogy a kiegyezésről szóló viták során végül a körülötte csoportosuló irányzatból létrejövő párt kerül majd többségbe.⁹ A Tisza fémjelezte irányzatot részben ezért is nevezték határozatinak 1866 előtt. Ehhez az is hozzájárult, hogy Tisza és hívei, ahogy 1861-ben, az 1865-ben induló országgyűlés alatt is a Tigris Szállóban tartották üléseiket.¹⁰ Ghyczy Kálmán az 1861-es országgyűlés alatt a képviselőház elnöki tisztét töltötte be, formálisan nem tartozott egyik párthoz sem. Megválasztása lényegében egyhangúlag történt, ami mutatja, hogy mindkét párt bizalmát fejezte ki személye irányában, és pártatlansága tekintetében nem merült fel kétség egyik oldalról sem. Ghyczyt tehát 1861-ben még nem tekintették a határozatiakhoz tartozónak, ugyanakkor több olyan 1861-es Határozati Párthoz tartozó képviselőt találunk, akik később a Balközép párt mértékadó politikusi gárdájához tartoztak. Ilyen volt báró Podmaniczky Frigyes, Tisza régi barátja, Jókai Mór, A Hon szerkesztője, Nyáry Pál Pest megyei követ, báró Simonyi Lajos vagy éppen később a balközép szűkebb vezetői köréhez tartozó Várady Gábor.

Fontos ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a későbbi függetlenségek Balközéptől való elkülönülése csak fokozatosan történt meg. A Deák-párt politikájával szembenállókat sokáig egyszerűen baloldalként nevezték meg, amelybe a mérsékeltebb balközépiek és a radikálisabb szélsőbaliak egyaránt beletartoztak. Ehhez hozzájárult, hogy maga Deák sem szerette volna a kiegyezési tárgyalások kezdetén, lényegében 1866 júniusáig, az országgyűlés elnapolásáig, hogy a magyar parlament pártok mentén megoszoljon, mert az egységes magyar felépéstől nagyobb lehetőségeket remélt a Béccsel való megegyezésre.¹¹

⁴ Legfontosabb cikkek a pártrendszeréről: Szabó Dániel: *A magyar társadalom*, i. m., Deák: „Ő csak Deák és nem Deákparti”, i. m., illetve Cieger András több tanulmánya.

⁵ Vö. Gerő: *A Deák-párt*, i. m.; Cieger: *A magyar országgyűlés*, i. m.

⁶ Ennek jó feldolgozása: Szabó: *A magyar társadalom*, i. m.

⁷ Lásd erről: Szabad: *Forradalom és Kiegyezés választóján*, i. m.

⁸ Az országgyűlés 1861. április. 6-án nyílt meg, Teleki május 8-án lett öngyilkos, tehát Tisza bő négy hónapig, az országgyűlés augusztus 22-i feloszlásáig volt a Határozati Párt vezetője.

⁹ Kezdetben Deák és Tisza sem szorgalmazta a különálló pártok megalakulását.

¹⁰ Lásd erre például Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 288.

¹¹ Deák: „Ő csak Deák és nem Deákparti”, 267.

Az, hogy a két pártkezdemény közötti szoros együttműködésnek vége, 1866. június elején, fél évvel az országgyűlés megnyitása után lett mindenki számára nyilvánvalóvá. Ugyanis egy a szóban forgó alapvető fontosságú közjogi kérdéseknél kevésbé lényeges kérdésben, az ínségügyi vitában¹² Tisza – annak ellenére, hogy Deák előzetesen egyeztetette indítványát Ghyczyvel és Nyáry Pállal, a baloldal két vezető személyiségével – formálisan ugyan módosítást kért, de lényegében elutasítva Deák indítványát más szerkezetű és tartalmú előterjesztést tett. (Deák indítványából csak a bevezetőt hagyta volna meg.) Ráadásul ennek elfogadásához ragaszkodott, becsületbeli ügynek nevezte a módosítást, és kimondta, hogy semmiképpen nem vonja azt vissza. Párttársai, Bónis Samu, Ivánka Imre és Ghyczy ezek után felszólalásaikban mind csak Tisza kiegészítéseivel tartották elfogadhatónak Deák előterjesztését. Deák és támogatói, átlátva a helyzetet, még aznap este értekezletet tartottak, és – számba véve magukat – megállapították, hogy többséget alkotnak Tiszáékkal szemben. (160 fő jelent meg ekkor, ehhez 20 távollévő jöhetett még, valamint számíthattak a jobbszélű képező, körülbelül 30 fős, gróf Apponyi György vezette frakcióra is, így megközelítőleg 210 fő állt szemben Tiszáék 80–90 képviselőjével.)¹³ Ugyan végül Tisza, érzékelve a Deák hívek túlnyomó többségét és elkerülendő a kétségen kívül álló vereséget, visszavonta indítványát, mindkét oldal számára nyilvánvalóvá vált, hogy a két pártirány elkülönülése elkerülhetetlen.

Tisza bizonyára azért vitte kenyértörésre a dolgot a jobboldallal, mert tudható volt, hogy I. Ferenc József a porosz–osztrák háború miatt hamarosan el fogja napolni az országgyűlést (ez június 26-án meg is történt), és mivel mind a magyar politikusok, mind az osztrák kormányzat egyértelműen osztrák győzelmet várt, könnyen elképzelhető volt, hogy Bécs visszatáncol a magyarokkal való megegyezéstől. Emiatt Deák kompromisszumos politikája könnyen kudarcot vallhatott volna, és ennek következtében ismét a szembenállást hangoztató volt határozatiak kerülhettek volna többségbe az országgyűlésen éppúgy, mint a közvélemény köreiben. Tisza tehát azzal számolt, hogy ő és pártja politikailag sikeresebb lesz, ha elkülöníti magát a megegyezéspárti politikai irányzattól, és markánsabb politizálást vállal fel.¹⁴ Szász Károly Deák-párti képviselő egyenesen úgy fogalmaz naplójában, hogy Tisza „oda lökte az Éris almáját az eddig egyesült nagy párt két része közé”, célja pedig a Deák-párt megosztása, az országgyűlés feloszlata, valamint saját többség kialakítása volt. „A veszély tehát pártunkra, sőt az egész országgyűlésre nézve fenyegető volt” – összegezte véleményét Szász.¹⁵

Ez az esemény megérlelte a pártok tényleges elkülönülését és megalakulását. A Balközép Párt informálisan Tisza kezdeményezésére a parlamenti szünetben, 1866. október 12-én Geszten rendezett névnap-i ünnepségen alakult meg. Ennek előzménye az volt, hogy szeptember elején eredménytelenül folytak a kiegyezési tárgyalások, és olyan hírek keringtek, hogy gróf Andrássy Gyula rá fog kényszerülni a baloldali centrummal való megegyezésre,¹⁶ sőt beszámolók szerint a közhangulat is ellenezte Deák közösségi tervezetét.¹⁷ Ekkor látta elérkezettnek az időt Tisza, hogy politikája érvényesítésére külön pártot alakítson, elkülönítve magát a Deákoktól. Ezen az informális találkozón tizennyolc parlamenti kép-

¹² 1866 tavaszán és kora nyarán a májusi fagyok és az azt követő aszály tönkretette a termést, és súlyos éhínség fenyegetett az országban. Erről lásd: Kozári: *Tisza Kálmán*, 103–104.

¹³ A vita részletes leírását lásd: Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 283–289.

¹⁴ Szász szerint Tisza ezen lépését a Deák-párt oldaláról egyértelműen így magyarázták. Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 286.

¹⁵ Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 286.

¹⁶ Ghyczy Gyula levele Ghyczy Kálmánhoz, Pest, 1866. augusztus 30. A levelet ismerteti GKGE 201.

¹⁷ Ivánka Imre levele Ghyczy Kálmánhoz. Pest, 1866. július 24. MTAKIK Kt. Ms 4851/367.

viselő, valamint számos egyházi és megyei előkelőség és barát jelent meg.¹⁸ A szélsőbali irányultságú képviselők (például Madarász József, Kállay Ödön, Böszörményi László) nem voltak jelen, de a hozzájuk közelebb álló vagy közelebb állónak vélelmezett Jókai Mór és Nyáry Pál sem.¹⁹ Madarász már 1866 februárjában felkereste személyesen Tiszát és Ghyczyt, hogy megtudakolja, mi az ő politikai irányvonaluk, és ezt követően egyre jobban eltávolodott néhány követőjével a baloldal centrumától. Jóllehet Madarász tisztelte Ghyczyt, és a „balközép nagy mogulának” tartotta, Ghyczy emlékiratában ezt a beszélgetést úgy írta le, hogy ahogy egyre mélyebbre értek, annál jobban kiütközött eltérő politikai felfogásuk.²⁰ Érdekes, hogy Ghyczy Kálmán betegségére hivatkozva szintén nem ment el a találkozóra, de más okból. Emlékiratából tudjuk, hogy nem tartotta időszerűnek külön párt alakulását, félt a Deákekkel való nyílt összeütközéstől, és valójában ezért nem jelent meg a rendezvényen.²¹

A balközépi – hivatalos nevén „országgyűlési baloldali” – pártkör megalakulására az országgyűlés ismételt összehívása utáni napon, 1866. november 20-án került sor, amit másnap a Deák-kör megalakulása követett. A visszaemlékezések szerint körülbelül 80–90 fő iratkozott be a baloldali pártkörbe – ebben a létszámban a szélsőbaliak is benne voltak, sőt volt olyan Deák-párti vélemény is, hogy egyenesen a balközép olvadt bele a szélső balba;²² a Deák párti kör körülbelül 160 főt számlált.²³ Mivel mai értelemben vett országos pártok ekkor még nem léteztek, a pártok tagjai lényegében megegyeztek a pártkörbe beiratkozó országgyűlési képviselőkkel, ami a mai pártfrakciót is jelentette. A Balközép kisebbségbe került, és a 1866 elején várt többség nem valósult meg. A Balközépnek tehát ellenzéki pártként kellett működését felépítenie, mely működés végül csupán szűk tíz évig tartott, a Deák-párt és a Balközép párt egybeolvadásával létrejött új kormánypárt, a Szabadelvű párt megalakulásáig 1875-ben.

A pártvezérek

A két későbbi pártvezér első közvetlen és dokumentált érintkezése az 1861-es országgyűlésen történt, amikor Ghyczyt házelnökké, Tiszát pedig első alelnökké választották, ami szoros munkakapcsolatot jelentett az országgyűlés egész időtartama alatt. Politikai helyzetük ugyanakkor különböző volt, mivel Ghyczyre mint pártatlan, sőt pártok felett álló, nagy tekintélyű politikusra tekintettek mindkét oldalon, Tiszát viszont egyértelműen a többségben lévő határozatiak voksaival választották meg tisztségébe (ahogy egyébként a másik alelnököket, a szintén határozati Podmaniczky Frigyeset is).²⁴ Nemcsak pozíciójában, de politikai tapasztalatban és életkorban is Ghyczy volt a rangidős. Az 1808-ban született Ghyczy ekkor ötvenhárom éves, már sokat tapasztalt politikus, míg az 1830-as születésű Tisza ekkor még csak harmincegyedik évében jár, azaz huszonkét évvel fiatalabb a házelnöknél. Ghyczy az 1840-es években – amikor még Tisza szinte gyermek volt – már többszörös országgyűlési

¹⁸ M. Kondor szerint hatvan–hetven politikus jelent meg, de ez téves adat. M. Kondor: *Az 1875-ös pártfúzió*, 13.

¹⁹ Ivánka Imre levele Ghyczy Kálmánhoz. Szeged, 1866. október 29. MTAKIK Kt. Ms 4851/369.

²⁰ Madarász: *Emlékirataim*, 357.; GKGE 197.

²¹ Ghyczy gyomorhurutot említ távolmaradása okaként, ami lehetett a pártbeli viszonyok miatti fokozott idegállapotának következménye. GKGE 202–203.

²² Ez Szász véleménye volt, aki szerint a pártnak ekkor három vezére volt: Ghyczy, Tisza és Kállay Ödön. Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 31.

²³ Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 26–27.

²⁴ Ghyczyt 204 szavazattal (5 ellenében), Podmaniczkyt már csak 138 szavazattal, Tiszát pedig csupán 132 szavazattal választották meg. A hat jegyzőből öt volt határozati. KH Napló 1861. 1. köt. 11. (1861. ápr. 17. 4. országos ülés).

követként, megyei első alispánként, majd nádori ítélőmesterként, ezt követően pedig 1848-ban igazságügyi minisztériumi államtitkárként komoly közéleti tapasztalatot halmozott fel, és általános közmegebecsülésnek örvendett. Tisza viszont tizennyolc évesen csak minisztériumi fogalmazó volt az 1848-as kormány idején, és országos ismertségre csak a Protestáns Pártens elleni református egyházi tiltakozás vezetőjeként tett szert az 1850-es évek végén. Ennek és a Teleki-családdal való rokonságának köszönhető, hogy 1861-ben a Határozati Párt vezető politikusai között tartották számon, és Teleki halála után át tudta venni a párt vezetését. Ugyanakkor közös vonásként említhető, hogy Ghyczy apja, Ghyczy Ferenc konzervatív szemléletű Komárom megyei követ és alispán volt, ahogy Tisza apja is Bihar megyei adminisztrátorként tevékenykedett, azaz a kormányzat embere volt az 1840-es években, és mindketten tehetőس középirtokos nemesnek számítottak megyéjükben.

A korszakban működő aktív politikusnemzedékhez tartozó Ghyczy számára traumatikus eseményként átélt levert szabadságharc után Tisza Kálmánt a család testvéreivel együtt – főként a hazai sötét politikai viszonyok miatt – külföldi tanulmányútra küldte, ahol bejárták Angliát, a német területeket, azaz világot láttak, míg Ghyczy már családos emberként a birtokaira vonult vissza. Keserűen élte át a magyar politikai törekvések kudarcát, a kényszerű politikai passzivitást és a szabadságharcot követő súlyos megtorlást, annak ellenére, hogy őt 1848. végi lemondása miatt az osztrák katonai hatóságok igazolták, és semmi retorzió nem érte.²⁵ Tisza ugyanakkor édesanyja és nagybátyja révén közvetlenül megtapasztalta, hogy milyen veszélyes a fennálló rendszer elleni titkos szervezkedés,²⁶ és önmaga is az osztrák abszolutista törekvések – ha egyházi köntösben is, de – megalkuvás nélküli bírálójává lett. Így mindkettőjük alapmeggyőződésévé vált az 1860-as évek első felére az osztrák központosító kormányzati törekvésekkel való szembenállás szükségessége, és bizalmatlanul szemlélték a bécsi kormányt és az uralkodót.

Az 1861-es országgyűlés alatt Ghyczy mint házelnök a képviselőház felirati javaslatának Bécsbe vitele idején, amit a két tábla elnöke, Ghyczy Kálmán és Apponyi György terjesztett elő a császárvárosban, végig levelezésben állt Tiszával mint hivatali helyettesével. Tájékoztatta őt a bécsi fejleményekről, a felirat fogadtatásával kapcsolatos hírekről, valamint kérte, hogy Tisza is tudósítsa őt a pesti történetekről. Ezenkívül instruálta Tiszát az országgyűlés üléseinek összehívásáról, illetve annak időzítéséről. Többször is kérte az alelnököt, hogy „hasson oda, hogy a képviselő ház csendesesen és tétlenül maradjon”, hogy az esetleges akciókkal ne gátolják a felirat elfogadását, és elkerülhessék az országgyűlés feloszlását. A Bécsben töltött öt nap alatt négy levelet írt Tiszának, amire Tisza válaszolt is.²⁷ Ez az informális levelezés bizonyosan nemcsak hivatali helyettesének, hanem a legnagyobb párt vezetőjének is szólt, aki a legnagyobb befolyást gyakorolta a képviselők többségére. Ghyczy emlékirataiban némileg sértődötten jegyzi meg, hogy szívesen informálta volna Deákékat is, ha igényelték volna, de nekik bizonyosan „jobb forrásaik voltak”.²⁸

Megállapíthatjuk, hogy Ghyczy a határozatiakkal szimpatizált, ami a Béccsel szembeni bizalmatlanságán túl annak is következménye lehetett, hogy az 1860-as országbírói

²⁵ Szigeti: „Házámnak hasznos polgárja kívánok lenni”, 130.

²⁶ Anyja, Teleki Júlia közvetítette bátyja emigrációval való levelezését, nagybátyját, Teleki Lászlót pedig német területen a rendőrség elfogta, és ő az uralkodó kérésére megfogadta, hogy nem fog ellene szervezkedni. Kozári: *Tisza Kálmán*, 32., 36.

²⁷ Lásd erről: Szigeti: „Házámnak hasznos polgárja kívánok lenni”, 150–151.

²⁸ Kemény Zsigmond, Deák bizalmasa is Ghyczyvel és Apponyival utazott Bécsbe, őrá utalhatott Ghyczy. Lásd erről Ghyczy egykorú feljegyzését. MTAKIK Kt. Ms 4853/78.

értekezleten összekülönbözött Deákkal, és el is hagyta az értekezlet helyszínét.²⁹ Már az országgyűlés megalakulása előtt meghívást kapott a Határozati Párt 1861. április 1-jei értekezletére, amin részt is vett, és amit Teleki László és Tisza Kálmán vezetett.³⁰ Ezután, bár részt akart venni a budai országgyűlési megnyitón Deákék körével együtt, erről egy visszaemlékezés szerint azzal az indokkal beszéltek le határozati párti barátai az utolsó pillanatban, hogy ha így tesz, nem fogják megválasztani házelnöknek.³¹ Több Deákhoz közel álló politikus kifejezetten határozati pártinak tartotta Ghyczyt,³² ugyanakkor az ülésvezetésben érvényesülő pártatlanságában, szakértelmében és becsületességében ők sem kételkedtek, sőt nem is láttak nála alkalmasabb személyt a posztra.³³ Hozzá kell tennünk, hogy a sorsdöntő és végül az országgyűlés felosztatását eredményező, de egyben a nemzet egységes kiállását is mutató, híres, Deák fogalmazta második felirat – melyet az országgyűlés mindkét pártja egységesen elfogadott – kapcsán már Ghyczy elsődlegesen nem Tiszával, hanem Deákkal és Lónyayval egyeztetett.³⁴ Ghyczy és Tisza tehát az 1861-es országgyűlés alatt ismerkedtek meg egymással – nincs adatunk arra nézve, hogy korábban találkoztak vagy leveleztek volna –, és ez alatt a rövid, alig öt hónapos, azonban igen intenzív időszak alatt közelről megismerték egymás politikai felfogását, közvetlen munkatársi viszonyba kerültek a ház vezetése kapcsán, és benyomást szerezhettek egymás személyes tulajdonságairól is. Ezenfelül Ghyczy azt is megtapasztalhatta – bár arról nincs információnk, hogy részt vett volna az országgyűlés idején a Határozati Párt szűk körű tanácskozásain, ami megkérdőjelezte volna pártatlan elnökösködését –, hogy Tisza hogyan vezeti a pártot, hogyan működik pártvezérként.

Ghyczy és Tisza az országgyűlés felosztatása után több évig nem találkoztak, esetleg egyedül a Magyar Földhitelintézet 1862 novemberében történő alapítása nyújthatott erre alkalmat, mert Tisza alapító tagja volt az intézménynek, és anyagi áldozatot vállalt,³⁵ Ghyczyről pedig annyit tudunk, hogy bár felkérték, hogy 5000 forinttal ő is lépjen be az alapítók közé, de óvatosságból nem vállalt anyagi kötelezettséget.³⁶ Ugyanakkor az egyik kidolgozója volt Csengery Antallal és Dessewffy Emmellel a Földhitelintézet tervének, amit a Magyar Gazdasági Egylet megbízásból készítettek el. Ezenkívül a hitelintézet Komárom megyei szervező bizottságát tanácsaival és tényleges szervező munkával is segítette.³⁷

Ghyczy és Tisza újabb találkozója annak volt köszönhető, hogy Ghyczy egy szerencsétlen levelet írt Deáknak, aki ezért megharagudott rá. A korábbi házelnök ugyanis, amikor megjelent a lapokban Deák kiegyezési tervezete 1865-ben, a haza sorsáért őszintén aggódva, magánlevelet fogalmazott Deáknak, amiben részletesen kifejtette, hogy óvja őt a meggondolatlan megegyezéstől a bécsi udvarral, sőt azt feltételezte, hogy Deák olyan dolgokat is megígért

²⁹ Szigeti: „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”, 143–144.

³⁰ Cieger: *Lónyay*, 183.

³¹ Ezt Lónyay vélte tudni. Cieger: *Lónyay*, 170.

³² Kákay: *Országgyűlési fény- és árnyképek*, 9–10.

³³ Lónyay és Szász egyaránt ezen a véleményen volt. Cieger: *Lónyay*, 170.

³⁴ Szigeti: „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”, 104.

³⁵ Tisza 1860. február 6-án a 23 alapító tag között volt, akik összesen 1 millió forintot adtak össze az intézet megalapítására. Kozári: *Tisza Kálmán*, 71.

³⁶ Ghyczy csak akkor vállalta volna az anyagi kockázatot, ha fia is vele együtt kötelezettséget vállal, ezt egymás között megosztják, de mivel ő ezt ellenezte, maga Ghyczy sem lett alapító tag. Dessewffy Ghyczy elutasító levelére válaszul kifejtette, hogy nem szükséges a birtokot betábláztatni vagy egy összegben letenni a vállalt összeget, hanem lehetséges egy kezes közbeiktatásával a vállalt összeg 90%-át igazolni. Dessewffy Emil levele Ghyczy Kálmánhoz, Pest 1862. november 3. MTAKIK Kt. Ms 4851/104. Lásd még erre: GKGE 175.

³⁷ Szigeti: „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”, 158.

az ország nevében, melyeket később a nemzet nem fog tudni teljesíteni, és hogy Deák az „oktoberi férfiak” – vagyis az Októberi Diploma mellett álló konzervatív arisztokraták – hatása alatt áll. Szintén bizalmatlanságát fejezte ki levelében az uralkodó szándékait illetően, és eltanácsolta Deákot az elvtelen megegyezéstől.³⁸ Ezt a levelet és Ghyczy feltételezéseit Deák nagyon zokon vette, kifejezetten megsértődött, magánlevelének tartalmát pedig megosztotta közvetlen környezetével, így hamar elterjedt Ghyczyről, hogy ellenzi a kiegyezést, és nem osztja Deák politikai nézeteit.³⁹ Amikor kiderült, hogy Deák elmondta másoknak is a Ghyczy levelében foglaltakat, Ghyczy nagyon rosszul érezte magát, és úgy vélte, Deák indiszkréciót követett el, mivel ő aggodalmait csak informális magánlevélben osztotta meg vele, és nem adott felhatalmazást ennek megosztására. Ezenfelül politikailag is nehéz helyzetbe került, mivel elkönnyvelték határozatának, akivel a közelgő országgyűlésen és a kormányzati munkában nem lehet számolni, mert nem tud együttműködni az osztrák féllel és az uralkodóval.⁴⁰

Ebben a helyzetben érkezett meg hozzá Tisza 1865. augusztus 25-én írt levele, melyben kéri, hogy találkozzanak, értekezzenek „ebben a talányokban gazdag korszakban”, és bejelenti, hogy szeptember elején meglátogatná.⁴¹ Ekkor már mindenki tudta, hogy Ferenc József hamarosan össze fogja hívni az országgyűlést, és ismét elindulhat a magyar parlamenti politizálás. Ghyczy válasza sem váratott sokáig; válaszlevelében melegen üdvözölte Tisza látogatását: „Jöjj bármikor, csak jöjj”, mivel úgy érzi magát, „mint egy cseléd, ki szegődséget keres, mivel régi helyén már nem maradhat”.⁴² A találkozás szeptember elején létre is jött, és Ghyczy megkérte Tiszát (de az is lehet, hogy ezt Tisza ajánlotta fel), hogy közvetítsen Deák és közte, hogy helyreálljon régi barátságuk. A megbeszélés másik célja az volt, hogy Tisza megnyerje Ghyczyt a küszöbönálló országgyűlésre politikai szövetségeseként. Nem tudjuk pontosan, hogy mi történt a megbeszélésen, de az ezt követő sűrű levélváltásaikból az látszik, hogy egyeztettek a politikai irányvonalról, és Tisza nemcsak sikeresen közbenjárt Deáknál Ghyczyvel való viszonyuk rendezésében, hanem több olyan kérdést is sikerült Deákkal tisztázni, melyek ténylegesen nem szerepeltek Deák politikai céljai között, csupán a közvéleményben terjedtek róluk pletykák.⁴³ Bár a kibékülés megtörtént, és néhány félreértés tisztázódott is, nem kerültek egy véleményre minden kérdésben. Ezt bizonyítja az is, hogy Ghyczy 1865 szilveszterén testvérével közösen a következő évre előrejelzésként papírra vetette, hogy Deák le fogja magát szavaztatni a kiegyezési kérdésekben a következő évben, és nem lesz többsége az országgyűlésben.⁴⁴

Ghyczy rettenetesen hálás volt Tiszának a közbenjárásért, és ez a személyes gesztus, valamint Tisza érdeklődése személye irányában, megbecsülésének kifejezése, valamint tiszteltteljes közeledése az akkor éppen magában álló és önmagát egyfajta politikai karanténban érző Ghyczyhez nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy bizalmi kapcsolat alakult ki köztük, és politikai szövetségre léptek egymással. Tiszának pedig különösen nagy szüksége volt egy

³⁸ Ghyczy Kálmán levele Deák Ferenchez. Kisigmánd, 1865. május 26. MTAKIK Kt. Ms 4852/370. A levelet közli: Kónyi: *Deák Ferenc beszédei* 1. kiadás III. 429–430. Ghyczy levelének részletes ismertetését lásd: Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 161–163.

³⁹ Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 163.

⁴⁰ Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 163.

⁴¹ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánnak. Geszt, 1865. augusztus 25. MTAKIK Kt. Ms 4852/89.

⁴² Ghyczy Kálmán levele Tisza Kálmánnak. Kisigmánd, 1865. szeptember 1. Közli Kónyi: *Deák Ferenc beszédei*, 1. kiadás III. 450.

⁴³ Ilyen volt például az, hogy Deák állítólag a megyei autonómia előzetes visszaállításának elmaradását támogatná. Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 165.

⁴⁴ Kónyi: *Deák Ferenc beszédei*, 1. kiadás III. 433.

tekintélyes, tapasztalt, megbecsült és Deákhoz mérhető harcostársra, akivel közösen megszervezhetik politikai irányzatukat, és megalapozottan remélhetik, hogy a Deák körül szerveződő politikai kör megfelelő ellensúlya lehetnek, ha a politikai szükség úgy hozza.⁴⁵

Pártprogram, pártirányzat és politikai irányvonal

Az egyelőre „baloldali” általános megnevezéssel működő párt létszáma ekkor még bizonytalan volt, mivel ötven-hatvan képviselő még hezitált, hogy Deák vagy Tiszáék mellett tegye-e le a voksát.⁴⁶ Ugyanakkor a választéfelirati vita utáni szavazás 1866 decemberében megmutatta, hogy a Deák-párt jelentős fölényben van, mivel a Tisza által javasolt változatot 107-en támogatták, 226-an elutasították, 4 tartózkodás és 50 távollévő mellett.⁴⁷ A pártot ekkor, főként 1866–1867-ben, „Tisza–Ghyczy”,⁴⁸ illetve „Ghyczy–Tisza” párt⁴⁹ néven is emlegették, de előfordult az is, hogy Ghyczyt nevezték meg vezérként, és „Ghyczy és hívei”-ről beszéltek.⁵⁰

A párt célja már kezdettől fogva a kormányképesség bizonyítása volt, az, hogy konszolidált ellenzékként, a szélsőbaltól elkülönülve valós alternatívát képezzen a kormányzó Deák-párttal szemben.⁵¹ Ezért nem zárkóztak el ekkor még attól, hogy bizonyos kérdésekben együttműködjenek a Deák-párttal. Ilyen akció volt, amikor Ferenc József 1866 decemberében kibocsátott hadkiegészítési pátensével szemben Deák az országgyűlésen egységesen, kívánt fellépni, és tanácskozást kezdeményezett a baloldal vezetőivel, Tiszával, Ghyczyvel és Nyáry Pállal, amire a baloldal pozitívan reagált.⁵²

A problémát az jelentette, hogy a baloldal alapvetően két nagy csoportból állt – Ghyczy megfogalmazása szerint „méréskeltekből és radikálisokból. Az előbbiek közelebb állottak a Deák párti nézetekhez, az utóbbiak valóban csak modorra nézve nem voltak szélsőbaliak.”⁵³ A két irányzat sokáig létezett a pártban, sőt a szétválás után is időről időre felmerült, hogy ismét egyesítsék soraikat, és szervezetileg vagy koordinált módon egységesen lépjenek fel a kormánypárt ellen. Ezért már kezdetektől fogva megjelent a szélsőballal való összefogás eszméje is. Nyáry a Deáékkal való együttműködés előtt néhány héttel, a december 16-i balközépi értekezleten egyenesen a szélsőbal által képviselt elvvel, a tiszta perszonálunió elismerésének igényével mint a párt által elfogadandó programponntal állt elő. Ez ugyan valószínűsíthetően leginkább Nyáry pártvezéri ambícióiról szólt, de jelezte egyúttal azt is, hogy szükség van a szélsőbaltól való erőteljesebb elhatárolódásra.⁵⁴ Bizonyára ezt szolgálta az, hogy a párt vezetése a kifogástalan 1848–1849-es múlttal rendelkező, így a szélsőbal által is elismert Várady Gábort mintegy informátorként elküldte az ekkor már egyre inkább külön gyűléseket tartó szélsőbal összejöveteleire, hogy az ott elhangzottakról tájékozódhasson, illetve

⁴⁵ Kozári is ezt valószínűsíti. Kozári: *Tisza Kálmán*, 87.

⁴⁶ Kónyi: *Deák Ferencz beszédei*, 1. kiadás IV. 87., idézi Kozári: *Tisza Kálmán*, 114.

⁴⁷ Kozári: *Tisza Kálmán*, 118.

⁴⁸ *Az 1865 december 14-iki trónbeszédre adandó választéfelirat szerkesztésére kiküldött bizottság tárgyalásai*. 1866. január 31. CSHI 40.; Kecskeméthy Aurél naplója, 309.

⁴⁹ Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 124.

⁵⁰ *A közös ügyek rendezése végett kinevezett hatvanhetes bizottság tizenötös albizottságának tárgyalásai*. CSHI 55.

⁵¹ Erről részletesen lásd: Podmaniczky: *Naplótöredékek*, III. 246–247.; Móricz: *A magyar országgyűlési pártok*, 10.; Vécsey: *Tisza Kálmán*, 51.

⁵² M. Kondor: *Az 1875-ös pártfűző*, 17.

⁵³ Szigeti: „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”, 192–193.

⁵⁴ Kónyi: *Deák Ferencz beszédei*, 1. kiadás IV. 120.

mérséklően hasson erre a csoportra.⁵⁵ A felfokozott indulatokat és a baloldal összetartásának nehézségét mutatja az is, hogy Ghyczy Csengery Antalnak említi levélben, hogy „a párt sokba beviszi” őt,⁵⁶ illetve, hogy már 1867 elején megfordult a fejében a képviselőségről való lemondása a párt szélsőségeivel való egyet nem értés miatt.⁵⁷

Nyáry kezdeményezését és a szélsőbalhoz való szorosabb kapcsolódást a párt vezetése azzal hátrította el, hogy 1867 júniusában megfogalmazták és *A Hon*ban június 26-án közzétették a párt írott programját. Ennek nagy részét valószínűleg Ghyczy dolgozta ki, és tizenegy hosszú pontban sorolja a párt liberális reformprogramját a különböző szakterületek szerint (az ország területi egységének helyreállítása, közigazgatás rendezése, közoktatás, egyházügy stb.). Ez képezte a program döntő részét és fő hangsúlyát, míg a közjogi kérdésekről csak annyit írtak, hogy mivel a király megkoronázásával és a törvényes kormány kinevezésével a politikai helyzet megváltozott, a „föltétlen ellenállás már nem igazolható”, és a pártnak törvényes úton kell törekednie a kiegyezés megváltoztatására, ha bebizonyosodik, hogy változtatásra van szükség. A főbb vitakérdéseket pedig, mint például a delegáció, a közös minisztériumok vagy a perszonálunió, nem említették, jótékony homályban hagyva ezeket.⁵⁸

A pártba azonban csak hozzávetőleg fél évig hozott nyugalmat ez a program. 1867 decemberében újabb vita robbant ki, mivel a balközép tanácskozásán úgy döntöttek, hogy a párt részt fog venni a delegációban, és elfogadja a kormánypárt részéről számára felajánlott bizottsági helyeket. Ezt a párt vezetése *A Hon* december 28-i számában a politikai helyzet megváltozásával és a párt felelősségével indokolta. Másnap jelent meg Jókai válasza szintén az általa szerkesztett *A Hon*ban. Jókai kijelentette, hogy „több elvbarátai nevében és megbízásából” ellenzi a delegációban való részvételt, egyszersmind értekelte, hogy a pártvezetéssel és a párt többségével nem értenek egyet. Ez nyílt „lázadásnak” számított a vezetés ellen, és Tiszák is érzékelték a helyzet súlyosságát, ezért előbb hírlapi válaszokat készítettek, majd – miután Jókai lényegében megtagadta a vezetők írásainak közlését – egy új pártlap megalakítását kezdeményezték *Hazánk* néven, hogy gyengítsék *A Hon* hatását, és biztosítsák álláspontjuk közzétételét. Közben Tisza személyesen próbált Jókaiával és gróf Keglevich Bélával, a pártellenzék vezetőivel tárgyalni,⁵⁹ míg Ghyczy levélben instruálta a *Hazánk* munkatársait a lap irányvonalával kapcsolatban.⁶⁰ Bár a rivális lap elindítása után a pártellenzék békülési szándékát hangoztatta, mint kiderült, Jókaiék mögött 16 párttag áll ki nyíltan, és további 36 képviselőre számíthattak. Ha ez valóban így volt, az összesen 52 képviselő már a 94 fős balközép parlamenti csoport többségét jelentette.⁶¹ Jókai frakciója azt a feltételt szabta a pártban maradásra, hogy a balközép deklarálja a delegáció és a közös minisztériumok megszüntetésének szándékát, valamint nemzeti hadsereg felállításának szükségességét.

⁵⁵ Várady Gábor 1848–1849-ben nemzetőr ezredesként harcolt, majd külföldre menekült a megtorlás elől, ezért hősnak számított. A Deák-pártiak egy része Váradyt már a szélsőbalhoz tartozónak tekintette, de Szász biztos forrásokból tudta, hogy a szélsőbal csitítására küldték, „mivel kifogástalan és gyanún felül álló” volt a szélsőséges képviselők szemében. Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 99.

⁵⁶ Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 206.

⁵⁷ Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 212.

⁵⁸ A programot közli Mérei: *A magyar politikai pártok programjai*, 68–71.; Mérei-Pölöskei: *Magyarországi pártprogramok*, 87–90.

⁵⁹ Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 212., 214.

⁶⁰ Ghyczy Kálmán levele Podmaniczky Frigyeshez. 1868. január 10. Ismerteti: Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 212.

⁶¹ Szász is a kezdeti húsz–huszonötöt negyvenöt–ötven főre teszi a Jókai vezette balközépi frakció számát, mely a kilencven–száz fős balközépi képviselő többségét alkotta. Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 42–43.

A több hónapig elhúzódó válságot végül, Ghyczy minden tiltakozása ellenére, Tisza úgy oldotta meg, hogy 1868 áprilisában új pártprogramot fogadtatott el a párt országos értekezletén – ezt nevezték „bíhari programnak”, mivel Tisza választókerületében dolgozták ki –, amely ugyan rövid volt, de tartalmazta Jókaiék követeléseit: a delegáció és a közös minisztériumok megszüntetését, magyar hadsereg felállítását és a pénzügyi függetlenség megvalósítását. A program a mérsékeltek felé is tett gesztust, mivel kimondták, hogy a párt kerülni fogja a politikai izgalmak keltését, melyek az alkotmányos törekvéseket ellehetetlenítik, és higgadtan fogja megválasztani az időt programjának megvalósítására.⁶² Ezzel helyreállt a párt egysége, ugyanakkor a párt centruma balra tolódott, de egyszersmind el is különültek a szélsőbaltól, amely egy nappal később önálló párttá alakult Országos 48-as Párt néven.

A pártegységet az 1869-es országgyűlési választások előtt főként a 48-as párt felől érkező összefogási kezdeményezések zavarták némileg, de a választások után a Balközép – mely név immár állandósult a pártra – visszautasította ezeket a törekvéseket, és határozatot hozott arról, hogy a Balközépi kör tagjai nem léphetnek be más pártkörbe. Tisza 1869 elején a pártot kifejezetten a szélbal és a jobboldal közé pozícionálta;⁶³ ennek a kifejezése volt 1869 márciusában egy új pártlap, az *Ellenőr* elindítása is (a *Hazánk* 1869 júniusában megszűnt).⁶⁴ 1869 és 1871 között alábbhagyott a pártirányzatok küzdelme, mivel fontos szakpolitikai reformkérdéseket tárgyalt az országgyűlés (községek rendezése, katolikus autonómia ügye, számvévszék létrehozása), a dualista rendszer védelme is hangsúlyos lett a cseh trialista kísérlet visszaverése kapcsán, valamint külpolitikai téren is nagyjelentőségű események zajlottak (francia–porosz háború), melyek ezen kérdésekre fókuszáltak az ellenzék figyelmét.

Az 1872-es választások ismét felkorbácsolták az indulatokat. A Lónyay miniszterelnök erőpolitikája és a választási törvény áterőltetési szándéka miatti szélsőbal obstrukció alól a Balközép sem tudta kivonni magát. Bár Ghyczy határozottan kijelentette a pártban, hogy elutasítja az agyonbeszélést mint szélsőséges eszközt, sőt többen ki is léptek ennek balközépi alkalmazása miatt a pártból,⁶⁵ a Balközép mégis részt vett az obstrukcióban. Ghyczy számára azonban ez újabb lépés volt a párttól való elidegenedés útján. A választások idején az a szóbeszéd támadt, hogy a két nagy párt megállapodott arról, hogy Csengeryvel és Ghyczyvel szemben kölcsönösen nem indítanak ellenjelöltet.⁶⁶ Ghyczynek a balközépi fősodortól eltérő álláspontja már annyira közismert volt politikai körökben, hogy a választások után a parlamentben nyilvánosan ki kellett jelentenie, hogy továbbra is egy véleményen van Tiszával, amit Tisza is megerősített azzal, hogy „még messze van az az idő, midőn azon kérdésekhez jutunk, melyekre nézve ő nincs Ghyczyvel egy véleményen”.⁶⁷ Ezt követően – mivel a lapok részletesen taglalták Ghyczy és Lónyay közeli barátságát, Ghyczy nyíltan elutasította Lónyay közeledését is, nem tagadva ugyanakkor a nézeteltéréseket kijelentette, hogy „amennyiben neki a fennforgó politikai helyzetre nézve különleges nézetei vannak, azokat az eltérő nézeteit azon párt kebelébe óhajtja érvényesíteni, amely pártba tartozik, vagyis a balközéppárt

⁶² Az új programot közli *A Hon* és a *Hazánk*, 1868. április 2-i szám; lásd még: Mérei: *A magyar politikai pártok programjai*, 71., M. Kondor: *Az 1875-ös pártfúzió*, 35–36.

⁶³ Ez az 1869. január 17-i balközépi értekezleten történt meg. Lásd erre Tisza Kálmán levele Jókai Mórnak, idézi: Kozári: *Tisza Kálmán*, 183.

⁶⁴ Podmaniczky: *Naplótöredékek*, III. 401.

⁶⁵ Ez volt a „Reformpárt”. A kilépők: Podmaniczky Frigyes báró, Prónay József báró, Károlyi Ede gróf, Keglevich Béla gróf és Schwarcz Gyula. Gratz: *A dualizmus kora*, I. 118.

⁶⁶ Samu Nagy: *A háttérember*, 501.

⁶⁷ Oláh: *Az 1875-iki fúzió története*, 60–61.

kebelében”.⁶⁸ A Balközép helyzetét nehezítette, hogy már Deák-párti körökben is felmerült a koalíció vagy a pártegyesülés gondolata, különösen az egyre súlyosabb pénzügyi helyzet és a Deák-párt frakciókra szakadozása miatt.⁶⁹

A költségvetés egyre válságosabb helyzete, az 1873-ban súlyos feltételekkel szerzett államkölcsön, valamint a széttöredező Deák-párt egyre nyilvánvalóbb kormányzásoképtelensége az államcsőd és a haza végveszélybe kerülésének rémét festette fel az amúgy is aggodalmaskodó természetű Ghyczy előtt. Ehhez járult, hogy 1872-ben már a második választáson szorult ellenzékbe a Balközép, és egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ezzel a programmal nem fog kormányra jutni. Ghyczy úgy látta, hogy egyre nyilvánvalóbb és önmaga számára is egyre nyomasztóbb megalkuvása a Balközép irányvonalával kapcsolatban, és éppen ez akadályozza pártját abban, hogy összefoghasson az ország érdekében a Deák-párttal. Ezért 1872 szeptemberében pártjában bejelentette visszavonulását a képviselőségtől. Ekkor még ugyan vissza tudták csábítani, választókerülete pedig ellenjelölt nélkül lelkesen megválasztotta, de 1873 márciusában végleg lemondott a pártelnökségről, és novemberben kilépett a pártból is, nyíltan hangoztatva, hogy a két nagy párt közötti egyesülésre lenne szükség a haza válságos helyzetének haladéktalan orvoslása érdekében.

Mivel nézetét mind a Balközépben, mind a Deák-pártban számosan osztották, néhány balközépinek sikerült rábeszélnie Ghyczyt, hogy alakítson saját pártot, mellyel az országgyűlésben nyíltan felvállalhatja pártegyesítést célzó programját. 1873 decemberében tizenkét balközépi hívével együtt megalakította a Középpártot, melynek egyetlen célja a két nagy párt egyesülése és az ország érdekében való közös fellépése volt. Ugyan ötven-ötvenöt fő átlépőt jeleztek neki előre csak a Balközépből,⁷⁰ végül – köszönhetően Tisza fenyegetőzésének is, aki lemondását helyezte kilátásba, ha az előzetesen összeírtak csatlakoznak a Középpárthoz – jóval kevesebben léptek be: a tizenhárom balközépi mellett deák-párti, reformpárti és más csatlakozókkal együtt is csak harminc képviselő támogatta az új pártot.⁷¹

A Balközépben, bár számosságát tekintve nem sok tagot veszített a Középpárt megalakulásával (a Középpárthoz átvándorolt tizennégy fő mellett hat képviselő már Ghyczy lemondásakor csatlakozott a szélsőbalhoz), jelentősen átalakult a politikai irányvonal. Tisza Ghyczy lemondásakor már azt hangsúlyozta, hogy a párt az 1867. júniusi programjának talaján áll, de lehetett tudni, hogy a párt többsége Ghyczy törekvéseivel szimpatizál, és belefáradt az ellenzékiiségbe.⁷² Ghyczynek is az volt az álláspontja, hogy a júniusi programnál már többre van szükség.

A Balközép párt és a vezetőként egyedül maradt Tisza ezután már 1874 januárjától lényegében azt figyelte, hogy mikor lesz nyilvánvaló, hogy az új, Ghyczyvel kiegészített Deák-párti kormány (Bittó István lett a miniszterelnök, de sokan Bittó–Ghyczy kormánynak hívták Ghyczy pénzügyministersége nyomán) csődöt mond, és azt kereste, mikor és milyen formában valósulhat meg a két nagy párt együttműködése. Tisza szerette volna diktálni a feltételeket, amit keresztül is vitt, mert az 1875-ös költségvetés tárgyalása kapcsán ismét egyértelművé vált, hogy a Deák-párt nem tudja egyedül megszavazni a költségvetést. Tisza ekkor elérkezettnek látta az időt, és beleegyezett a két párt egyesülésébe, létrehozva az új Szabadelvű Pártot. Nem sokkal később miniszterelnöknek nevezte ki az uralkodó mint ebben a politikai helyzetben egyetlen kompetens politikust. A Középpárt – és vele együtt Ghyczy

⁶⁸ Oláh: *Az 1875-iki fúzió története*, 64.

⁶⁹ Szentkirályi Mór vetette fel a két párt fúzióját a Deák-párt értekezletén 1872 januárjában.

⁷⁰ Móricz: *A magyar országgyűlési pártok*, 26.

⁷¹ Szigeti: *„Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”*, 283.

⁷² Szigeti: *„Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”*, 278–279.

pártelnök is – természetesen már Tisza megegyezést előrejelző parlamenti beszéde után visszalépett a Balközépbe, és örömmel üdvözölte a Tisza vezette egyesült párt megalakulását. Ezzel szűnt meg a majd tízéves múltra visszatekintő Balközép Párt, de mintegy kovászává vált a belőle kivált, majd visszalépett Középpárttal együtt az új nagy kormánypártnak, melynek megkérdőjelezhetetlen vezére az új miniszterelnök, Tisza Kálmán lett.

Az áttekinthetőség segítésére az alábbi táblázatban láthatók a Balközép párt politikai irányvonalának változásai, időrendbe állítva, ha némi egyszerűsítéssel is, mivel a tendenciák sokszor időben átfedték egymást.

A Balközép Párt irányvonalainak változásai 1866–1875	
időintervallum	főbb jellemzők
1. 1866. november – 1867. június	„Baloldal” néven együtt a szélballal, együttműködés a Deák-párttal, szélsőbal vonzások
2. 1867. június – 1867. december	Júniusi pártprogram: szélsőbaltól való elhatárolódás
3. 1867. december – 1868. április / 1869. április	Baloldali pártellenzékekkel való harc, Tisza bihari programja: a pártcentrum balratolódása, a szélsőbaltól való elkülönülés
4. 1869. április – 1871. december	Parlamenti munka, a pártcsatározások alábbhagynak
5. 1872. január – 1873. december	Ghyczy a kormánypárttal való együttműködést szorgalmazza
6. 1874. január – 1875. március	Ghyczy kilépése, a Középpárt létrejötte, a Bittó–Ghyczy kormány kudarca, a Szabadelvű Párt megalakulása

Pártvezetés, pártműködés

A Balközép Párt vezetésének és vezetői garnitúrájának áttekintésénél abból kell kiindulnunk, amit Kerkapoly Károly Deák-párti képviselő mondott az 1865-ben megnyíló országgyűlésről: „Alig van 25 vagy 30 ember, aki valóban folytonosan és haszonnal dolgozik.”⁷³ A Balközép Pártnak is szűk vezetői köre volt. A párt élén kétségbe vonhatatlanul a Tisza Kálmán – Ghyczy Kálmán vezetői páros állt. Szász Károly szintén kormánypárti képviselő megfogalmazása szerint egyenesen Ghyczy Kálmán volt a baloldal központi alakja, „ki a baloldálnak kellő közepe táján ül, mintegy gyújtópontba vonva össze annak sugarait, körüle Jókai, Tisza, Podmaniczky: a bal phalanx legkitünőbb előharcosa a fiatalabbak közül”.⁷⁴

Az 1865/68-as országgyűlés alatt azonban Ghyczy és Tisza mellett elsősorban Nyáry Pált kell megemlítenünk, mivel tekintélye és tapasztalata miatt Deákék is őt tekintették az előző kettőhöz hasonló jelentőségű vezetőnek. Azonban ha a Balközép belső feladatmegosztását tekintetbe vesszük, akkor nem kizárólagosan Nyáryt (a kiegyezés országgyűlési tervezetét kidolgozó tizenötös bizottság tagja), hanem még Várady Gábort (a delegáció tagja), Szontágh Pált (a *Hazánk* című lap vezetője, a delegáció tagja), Ivánka Imrét (a tizenötös bizottság és a delegáció tagja), Bónis Samut (a delegáció tagja), valamint Podmaniczky Frigyes (Tisza régi barátja, a *Hazánk* főszerkesztője) kell megemlítenünk a szűkebb vezetőség tagjaként. Arról

⁷³ Idézi: Gratz: *A dualizmus kora*, I. 31.

⁷⁴ Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 42.

nincs adatunk, hogy formális tisztségei voltak-e ezeknek a személyeknek, egyedül arról tudunk, hogy Nyáryt az 1869-es választások előtt megbízták, hogy döntőbíró legyen a választások idején a két ellenzéki párt közötti esetleges viták esetén,⁷⁵ Várady pedig 1869 előtt három évig a párt igazolóbizottságának elnöke volt.⁷⁶

Móricz Pál, az 1869-es választás után az országgyűlésbe került balközépi politikus, Tisza közvetlen bizalmasa és híve, a párt igazgatója, vagyis operatív vezetője szerint a Balközép legfontosabb vezetői a pártelnök, aki a párt tanácskozásait vezeti (Ghyczy Kálmán), a két alelnök (erről nincs adatunk), valamint a pártigazgató (1869-től Móricz). Tisza, bár a párt tényleges politikai vezetője volt, érdekes módon nem szerepel a felsorolásban. Tisza egy 1869 áprilisában, a választások után kelt levelében kérte a párt vezetőit, hogy jöjjenek össze néhányan még az országgyűlés megnyitása előtt. Ebben – önmagát is beleértve – Ghyczyt, Szontághot, Bónist, Jókait és Ivánkát nevezte meg, mint akiknek ott kell lenniük.⁷⁷ Vécsey Tamás, a párt jegyzője Tiszáról írt könyvében az alábbi leírást adja a párt belső tanácskozásairól: „A balközép párt tanácskozásait Ghyczy Kálmán 1873-ig nemcsak ritka lelkiismeretességgel, de skrupulozus gondossággal vezette. Mellette ült a parlamenti élet páratlan ismerője, a minden közügyet behatóan tanulmányozó Tisza Kálmán és Vécsey Tamás, mint jegyző, kit a vitákban élesen résztvevő s még a minisztereket is fulmigáló [lekicsinylő] Nyáry Pál nagyon kedvelt. [...] Külön asztalnál ült az értekezleteken báró Simonyi Lajos, Várady Gábor és Péchy Tamás, kik minden törvényjavaslatra ex asse [általánosan] készültek.”⁷⁸

Az 1872. júniusi választások idején Tiszát, Ghyczyt, Csernátont Lajost és Szontághot nevezték meg mint a párt vezető embereit;⁷⁹ egy 1873. őszi, a párt jövőjéről szóló, nagyjelentőségű tanácskozáson pedig Tisza, Ghyczy, Jókai, Simonyi, Csernátont, Várady és Vécsey Tamás vett részt.⁸⁰ Ebből is azt láthatjuk, hogy a párt vezetői köre az 1872–1874-es országgyűlés alatt némileg megváltozott. Bekerültek a pártsajtó (*A Hon, Hazánk, Ellenőr*) vezetői: Jókai és Csernátont, valamint fiatal képviselők, mint Móricz és Vécsey. Gratz Gusztáv a Balközép vezető személyiségeinek felsorolásakor az 1866-tól 1873-ig tartó teljes időszakot áttekintve Tisza és Ghyczy mellett Nyáryt, Jókait, Csernátont, Podmaniczkyt, Vukovics Sebőt, Simonyit, Szontághot, Ivánkát és Móricz Pált sorolja fel.⁸¹ Összességében elmondhatjuk, hogy az első években, 1866–1867-ben Ghyczy és Tisza mellett leginkább Nyáry Pál tűnik fel a vezérkarban, majd Nyáry szélsőségesebb hangneme miatti háttérbe szorulásával, valamint 1871. április 21-én bekövetkezett halála után Bónis, Szontágh, Várady és Ivánka kerül előtérbe, majd részben velük párhuzamosan, részben őket kiegészítve a pártsajtó emblematisztikus vezetői, Jókai és Csernátont kerülnek be a vezetésbe, ezt követően a fiatalok, akik a pártszervezést és az adminisztrációt vitték (Móricz és Vécsey). Mellettük Bónis és Simonyi végig az első vonalban szerepelt.

Ebben az időben a pártok alapvetően az országgyűlési pártkör, a párt képviselőinek klubja köré szerveződtek, nemigen voltak vármegyei szervezeteik, hanem alapvetően a választások idején helyi szinten szerveződtek csak meg. A Balközép Párt központja az országgyűlések idején a Tigris Szálló volt a Nádor utcában. Tisza is ettől nem messze, a Zrínyi utca 3. szám alatt lakott, a párt lapjának, *A Honnak* pedig a Nádor utca 7. szám alatt működött a

⁷⁵ M. Kondor: *Az 1875-ös pártfűző*, 53.

⁷⁶ Várady: *Hulló levelek*, III. 72. Nem tudunk erről a bizottságról többet.

⁷⁷ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánnak. Geszt, 1869. április 2. MTAKIK Kt. Ms 4552/127.

⁷⁸ Vécsey: *Tisza Kálmán*, 62.

⁷⁹ Kozári: *Tisza Kálmán*, 210.

⁸⁰ Vécsey: *Tisza Kálmán*, 91.

⁸¹ Gratz: *A dualizmus kora*, I. 37.

szervezettsége. A pártnak tehát volt egy lokális központja a Nádor utca környékén.⁸² A Deák-párthoz hasonlóan kezdetben a Balközép is négy csoportban tartotta az értekezleteit,⁸³ majd valószínűleg 1868-tól – a szélsőbal szervezeti elkülönülésétől kezdve – már egy közös tanácskozásban gyűltek össze, melyet mindig megelőzött a vezetők szűkebb körű értekezlete.

A rendszeresen (ha szükséges volt, naponta) tartott párttanácskozásokon minden törvényjavaslatot alaposan megtárgyaltak, és csak a párt vezetőségének egyetértésével lehetett parlamenti felszólalásokat, előterjesztéseket, interpellációkat tenni. Vécsey így adja vissza a tanácskozások lefolyását: „A törvényjavaslatok tüzetesen és nagy lelkiismeretességgel tárgyaltattak. Vécsey Tamás pontonként olvasta fel azokat. A beadott indítványok is megfontoltattak, kiigazítottak és átalakítottak a szükséghez képest. A politikai szerepek is úgy osztattak ki, hogy a párt tagjai bizonyos előkészítettséggel menjenek az akkor nevezetes osztályülésekbe és a képviselőházba és innen eredt a kormánypárt igyekezete és készsége is az ellenzék támadásainak visszaverésére.”⁸⁴ A Balközép tehát egy párhuzamos rendszert alakított ki a parlamenti előterjesztések előzetes megtárgyalására, amit később a kormánypárt is átvett.⁸⁵

Ezt a feladat kiosztást tapasztaljuk például akkor is, amikor egy alkalommal Csernátony interpellált az igazságügy miniszterhez, Tisza és Ghyczy pedig felszólalt a kérdésben.⁸⁶ Más alkalommal pedig Váradynak adott a pártvezetés engedélyt, hogy kidolgozott törvényjavaslatát a párt nevében nyújtsa be a parlamentnek. Várady visszaemlékezésében büszkén írja, hogy a pártvezetés teljes mértékben jóváhagyta az általa készített előterjesztést.⁸⁷ Vécsey szerint a balközépben kellemes, barátságos légkör uralkodott, „a párttagok között pedig kedélyes, barátságos viszony állott fenn. Az idősek, mint Ghyczy Kálmán lekötelező előzékenységet tanúsítottak az olyan fiatal párttagok iránt, mint Vécsey Tamás.”⁸⁸ Azt azonban, hogy komoly fegyelem uralkodott a pártban, jelzi a kormánytisztviselő, tehát Deák-párti Toldy István némileg rosszmájú megjegyzése: „Tisza kiadta a parancsot, Ghyczy megmagyarázta, hogy az a politikai bölcsesség ne továbbja, s a többiek követték.”⁸⁹ Amikor pedig a pártvezetők nem voltak az esemény helyszínén, a párt jelenlévő képviselői magánlevélben azonnal informálták őket a történetekről, amire jó példa Várady Gábor beszámolója Ghyczynek Csengery Antal „kis oldalvágásáról, amit az mért a balközépre a kölcsön meg nem szavazásáért”.⁹⁰

Az országgyűlési választások idején felpozsduáltak a vidéki választókerületek is. Minden választókerületben mind a Balközépnek, mind a Deák-pártnak volt választókerületi elnöke, akik felelősek voltak a párt helyi ügyeiért a választások alatt.⁹¹ Az 1872-es választások előtt tartott országos balközépi konferenciára például szerte az országból érkeztek küldöttségek, kifejezve támogatásukat a párt és törekvései irányában.⁹² A Vigadó épületében megrendezett eseményen megjelent több száz résztvevő nagy reményeket keltett a balközép vezetői

⁸² Kozári: *Tisza Kálmán*, 111–112.

⁸³ Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 95.

⁸⁴ Vécsey: *Tisza Kálmán*, 62–63.

⁸⁵ Lásd erre: Pesti: *Pártfegyelem a dualizmus kori Magyarországon*, i. m.

⁸⁶ Oláh: *Az 1875-iki fúzió története*, 65., 122.

⁸⁷ Várady: *Hulló levelek*, III. 79.

⁸⁸ Vécsey: *Tisza Kálmán*, 61.

⁸⁹ Toldy: *Öt év*, 205.

⁹⁰ Várady: *Hulló levelek*, III. 131.

⁹¹ Oláh: *Az 1875-iki fúzió története*, 26.

⁹² Szigeti: „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”, 252.

körében, azt jelezte számukra, hogy legyőzhetik a kormánypártot a választásokon. A rendezvényen részt vevő balközépi képviselő, Oláh Gyula így számol be a gyűlés hangulatáról: ez „oly népes volt, az ország minden vidékéről oly sok kerületből és oly nagy számmal, nagy csoportokban jöttek fel, saját költségükön az egyes kerületek balközép pártjához tartozó küldöttségek, magán az országos pártértekezleten oly lelkes hangulat uralkodott, hogy ebből a balközép pártban a választások sikerére nézve a legkedvezőbb eredményeket lehetett következtetni”.⁹³ Valójában „Országos Baloldali Konferenciát” hirdettek meg, így számos radikálisabb baloldali küldöttség is érkezett, és csak a határozott ülésvezetéssel, valamint a konferencia gyors berekesztésével tudták elkerülni a Balközép vezetői, hogy a gyűlés szélsőbaloldali rendezvénné alakuljon. Emlékiratában Ghyczy maga is úgy jellemezte a gyűlést, hogy „valóságos szélső bali demonstratio lett”, s amelyen emiatt nagyon rosszul érezte magát.⁹⁴

Ugyanakkor a választási kampányban az ellenzék anyagi forrásait tekintve jelentős hátrányban volt a kormánypárthoz képest, mivel a Balközépnek nem volt pártpénztára, és állami támogatás sem létezett ekkor még. Szintén Oláhtól tudjuk, hogy a párt az 1872-es választás költségeit a Móricz Pál és Tisza László által Brüll Henrik és fia nevű budapesti cégtől felvett, 90 000 forintnyi magánkölcsonból fedezte. A kölcsön visszafizetését pedig úgy oldották meg, hogy minden balközépi képviselőjelölt írásban vállalt kötelezettséget arra nézve, hogy ha képviselővé választják, akkor a félévente esedékes 400 Ft képviselői lakbér-illetményből 100 Ft-ot befizet a pártpénztárba. Végül a képviselők befizetései 20 000 Ft híján fedezték a kölcsönt, a maradékot pedig a párt vagyonosabb tagjai maguk között szétosztva fizették meg.⁹⁵

Szintén a párt anyagi helyzetéről nyerünk információkat a *Hazánk*, illetve a már jóval erősebb befolyású és hosszabb ideig működő *Ellenőr* indításának körülményeiből. A magát a „Balközép közlönye”-ként definiáló *Hazánk* 1868. január 12-i első számának címodalán jelent meg nemcsak a lapot főszerkesztőként jegyző Podmaniczky és a három további vezető munkatárs (Szontágh, aki a tényleges tartalmi szerkesztői munkát végezte,⁹⁶ valamint Ivánka és Várady) neve, hanem az első számban közölték azon további 16 balközépi képviselő nevét is, akik pénzügyileg támogatták a lap elindulását és kiadását, köztük Tisza Kálmán és László, Ghyczy Kálmán, báró Simonyi Lajos, gróf Károlyi Ede és gróf Bethlen István.⁹⁷ A *Hazánk* csak nagyjából két évig állt fenn, majd az 1868-as belső megegyezés után visszaolvadt a *Honba*. Sokkal jelentősebb lap lett azonban a Csernátony által professzionálisan szerkesztett *Ellenőr*, mely számos rovattal és tehetséges újságírógárdával rendelkezett. Egy jelentős politikai napilap indításához azonban komoly összegre, 60 000–80 000 Ft-ra volt szükség, amit szintén a párt tagjai adtak össze.⁹⁸ Az *Ellenőr* kauciójához csak Tisza 2000 Ft-tal, a szükséges összeg egyötödével járult hozzá, a többit a Balközép vezetői fizették.⁹⁹ Csak a lap elindulására ezen felül még összesen 2300 Ft-tal járultak hozzá a párttagok.¹⁰⁰

⁹³ Oláh: *Az 1875-iki fúzió története*, 22. Erről lásd részletesen: Szabó Dániel: *A magyar társadalom*, i. m.

⁹⁴ GKGE 264. A konferencia részletes leírását lásd: Vécsey: *Tisza Kálmán*, 86–87.

⁹⁵ Oláh: *Az 1875-iki fúzió története*, 31–32.

⁹⁶ Szalkay: *A rejtőzködő ember*, 45. Gergely és Veliky szerint előbb Kaas Ivor, majd P. Szathmáry Károly volt a lap tényleges szerkesztője. Szontágh bizonyára a „politikai”, míg P. Szathmáry a „műszaki” szerkesztője volt a lapnak. Gergely–Veliky: *A magyar politikai sajtó története*, 97.

⁹⁷ Kozári: *Tisza Kálmán*, 160.

⁹⁸ Gergely–Veliky: *A magyar politikai sajtó története*, 30., 101.

⁹⁹ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*, 205.

¹⁰⁰ Gergely–Veliky: *A magyar politikai sajtó története*, 102.

A *Hazánk*, majd az *Ellenőr* teljes mértékben a párt vezetésének irányítása alatt állt. Különösen az *Ellenőr* közvetlenül Tisza instrukcióinak megfelelően működött, Tisza és Csernátony közvetlen megbeszélésein dőlt el, mi jelenik meg a lapban. Ez bizonyára 1872 után volt leginkább így, amikor Ghyczy már eltávolodott Tisza irányvonalától, és a pártot egyedül Tisza vezette. Sőt nem egyszerűen pártlap volt az *Ellenőr*, hanem kifejezetten Tisza Kálmán személyi politizálását szolgálta. Ekkor születtek azok a nagy cikksorozatok, melyek a párt kormánypárthoz való viszonyát, a lehetséges koalíciót és fúziót, valamint a jövőbeli kilátásokat taglalták. Verhovay Gyula, a szerkesztőség tagja így ír erről később, amikor már nem tartozott a lap munkatársai közé: „Ott voltam a boszorkány konyhában, láttam miként főzik a tompító szereket és kábító italokat, hogyan lesz ezer változat és ezer fondorlat után az elfenntartásból elváltatás, az elváltatásból elfeladás. Ott voltam és láttam minő hatásuk van lapra, pártra és közönségre azon csendes négy szemközi értekezleteknek melyeket minden újabb cikksorozat előtt Tisza Kálmán, a pártvezér és Csernátony Lajos, a lapszerkesztő tartanak.”¹⁰¹ A visszaemlékezések szerint a Deák-párt még jobban olvasta a lapot, mint a balközép, és nagy hatással bírt a politikára.¹⁰² Csengery Antal egy 1869-es levelében említi, hogy az *Ellenőr* csupán egy „kis lap” volt, és valóban, a *Hon* 4000 előfizetőjéhez képest annak alig felével rendelkezett. Ugyanakkor kiváló eszköz volt Tisza és Csernátony kezében például Lónyay miniszterelnök megbuktatásához. Az 1870-es évek elejére Csernátony meghonosította lapjában az adatgyűjtésen alapuló, agresszív, oknyomozó újságírást, csak éppen kizárólag a kormánypárti politikusok ellen használta ezt a fajta zsurnalisztikát.¹⁰³

A két pártvezér feladatmegosztása és személyes viszonya

A két pártvezér egymástól teljesen eltérő természete és személyes tulajdonságai alapvetően befolyásolták, hogy milyen szerepet töltöttek be pártjukban, illetve milyen szerepet szántak maguknak és vezértársuknak a Balközép működtetésében és vezetésében.

Tisza alapvetően céltudatos, jó szervezőkészséggel és kiemelkedő emberismerettel megáldott politikus volt. Kiváló taktikai érzékkel rendelkezett, nagyon jó szeme volt a politikai irányvonal meghatározására, és mindig jó érzékkel látta meg, ha valamilyen irányban módosításra volt szükség. Lényegében neki volt köszönhető, hogy sok vihar közepette 1866-tól 1875-ig, kilenc éven át fennmaradt és végül hatalomra jutott a Balközép Párt. Ő volt az, aki az 1866-os önálló pártalakulást eldöntötte és véghez vitte, Ghyczy csak utólag fejezte ki egyetértését. Tisza látta be azt is és vitte végig következetesen, hogy a Jókai-frakciónak engedményeket kell tenni a párt egységének megőrzése érdekében. Ezt a lépést már kifejezetten Ghyczy álláspontja ellenére tette meg. Szintén neki köszönhető, hogy az 1872-től támadt nagy viharok Ghyczy övétől eltérő és egyre inkább nyilvánosságban is hangoztatott programja ellenére a párt lényegében megőrizte koherenciáját, és megakadályozta frakciókra történő szétesését. Politikai éleslátásának és kiváló taktikai érzékének köszönhető végül, hogy kivárta a pillanatot, amikor már minden politikai oldal tőle várta a megoldást, így Tisza került a megmentő szerepébe, és meghatározhatta a politikai kibontakozás feltételeit. Tiszát ugyanakkor a kortársak ridegnek, hideg természetűnek és színtelen, kevésbé érdekes szónoknak tartották.¹⁰⁴

¹⁰¹ Idézi: Gergely–Veliky: A magyar politikai sajtó története, 103–104.

¹⁰² Móricz: A magyar országgyűlési pártok, 83.

¹⁰³ Buzinkay: A magyar sajtó és újságírás története, 206–207.

¹⁰⁴ Lásd erről például: Kozári: Tisza Kálmán, 45., 53., 68.

Tisza helyesen ismerte fel, hogy az egyes személyek milyen jellegű feladatra alkalmasak, ezért mellőzte, illetve csak kisebb, de testhezálló feladatokkal bízta meg – például a szélsőbal és a balközép közti gyakorlati szintű választási viták rendezésével – a nagyhangú, erőteljes, sokszor bántó stílusú, ugyanakkor a vezérségre erősen aspiráló Nyáry Pált.¹⁰⁵ Hasonlóan a szélsőbal számára hiteles, de a Balközéphez hű Váradyt küldte a szélsőbal tanácskozásaira, jó szemmel látta meg Móriczban a hozzá hűséges pártszervezőt, ahogy Csenátonyban és P. Szathmáry Károlyban is a kiváló zszurnalistát és lapszerkesztőt.

Legjelentősebb és legnagyobb súlyú személyi döntése azonban kétségtelenül Ghyczy Kálmán megnyerése volt. Ghyczy nagy tekintélyű, tapasztalt politikus volt már 1866-ban is, aki ráadásul nem volt hataloméhes, és nem vágott pártvezetői babérokra. Kiváló ülésvezető, éles eszű törvényismerő és tájékozott szakpolitikus volt, különösen jogi és pénzügyi kérdésekben. Emellett becsületes, lojális és korrekt ember, valamint kiváló, klasszikus értelemben vett szónok. Negatív tulajdonságai közül különösen aggodalmaskodó természete, bizonytalankodó hozzáállása érdemel említést, ami azonban lelkiismeretességgel és precizitással társult. Természetére nézve jóval melegebb, udvariasabb és közvetlenebb volt, mint a sokak által ridegnek és hideg természetűnek tartott Tisza.

Tiszának azért is eshetett a választása Ghyczyre mint pártvezér társra, mert különösen a kiegyezés bonyolult közjogi kérdéseinek megtárgyalása idején egy Deákhhoz hasonló kaliberű, nagy tekintélyű politikusra volt szüksége. A kortársak is egyetértettek abban, hogy Ghyczy Deákhhoz mérhető személyiség volt: Toldy egyenesen azt írja róla, hogy „Ghyczy neve kölcsönzé a baloldalnak azon súlyt és tekintélyt, mellyel bírt”,¹⁰⁶ míg a szintén Deák-párti Szász szerint „Deáknak, ész modor, hatás tekintetében sokkal inkább Ghyczy felel meg”,¹⁰⁷ sőt „ha nem épen Ghyczy vagy Deák [szólal fel], a nagyobb rész azt alig hallgatja”.¹⁰⁸ Gratz Gusztáv is megállapítja, hogy Ghyczyt Deák után a legkiválóbb tekintélynek tartották a képviselők között.¹⁰⁹ A Deák-párti képviselők is tisztában voltak Ghyczy súlyával: ha ő vagy Tisza szólalt fel, a Deák-párti képviselők általában átadták a felszólalás jogát Deáknak, hogy ő elensúlyozza az előtte felszólalók hatását.¹¹⁰

Ghyczy visszaemlékezésében őszintén beszél a pártvezérség kérdésről: „A párt vezérei ketten voltunk, Tisza Kálmán és én. Én azonban valóság szerint csak nominalis vezér és tanácskozási elnök voltam, a valóságos vezér nagyobb befolyásánál és határozottságánál fogva Tisza Kálmán volt kezdet óta. Ezen vezéri dualismus mindazonáltal a párt összetartására szükséges volt, mert a párt két elemből állván, a mérsékeltebbek inkább reám, a túlzók inkább Tiszára hallgattak és Tiszának akkori hideg, zárkózott magaviselete mellett, az én conciliansabb modorom az ellentétek kiegyenlítésére többször hathatott is. Szerencsések voltunk ezen több évig tartó vezéri dualismusban abban, hogy ketten folyvást jó egyetértésben voltunk – eltérő nézeteinket – egy-két esetet kivéve, mindig többnyire előzetesen kiegyenlítettük. Hogy azonban nekem többször kellett engednem, mint Tisza engedett, azt nem tagadhatom.”¹¹¹

¹⁰⁵ Nyáryt ugyanakkor erőteljes és hangos megnyilvánulásai miatt mindig hallgatók és csodálók köre vette körül a pártkörben. Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 40–41.

¹⁰⁶ Toldy: *Öt év*, 259.

¹⁰⁷ Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 42.

¹⁰⁸ Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 44.

¹⁰⁹ Gratz: *A dualismus kora*, I. 36.

¹¹⁰ Móricz: *A magyar országgyűlési pártok*, 19.

¹¹¹ GKGE 196–197.

Tisza valóban erőteljesen hatott Ghyczyre, méghozzá nagy ügyességgel mindig azokat a húrokat pengette meg pártvezértársa lelkében, amelyekre az éppen akkor fogékony volt. Mindig tisztelettel beszélt Ghyczyvel, elismerte tapasztalatát és idősebb korát, a hozzá írt levelei is mindig a tisztelet hangján szóltak, „Igen tisztelt barátomnak” szólította, és mindig kikérte véleményét, nem utasította vagy parancsolgatott neki.¹¹² Ghyczy tulajdonképpen már 1867 végétől, a Jókai-frakcióval való csatározástól fogva elbizonytalanodott abban, hogy a balközépben kell-e működnie, és időről időre felmerült benne a politikától való visszavonulási gondolata. Tiszának óriási szerepe volt abban, hogy 1867 és 1873 között a pártban tudta tartani Ghyczyt, sőt elérte, hogy sokáig a pártelnöki tisztséget is betöltse. Tisza hol meggyőzéssel, szép szóval igyekezett Ghyczyt eltántorítani a visszavonulástól, hol egyenesen Ghyczy hazaszeretetére apellált. Ilyen eset volt 1868 szeptemberében, amikor Ghyczy a bihari program miatt akart lemondani, és Tisza kijelentette, hogy visszavonulásával nemcsak a balközépnek, hanem a hazának is árt, amely nem nélkülözheti Ghyczy munkáját.¹¹³ Volt, amikor Ghyczy hiúságára épített, 1869 tavaszán, a független bíróságokról szóló törvény vitája során például azt írta Ghyczynek, hogy „alig van valami, amit kevesebb ember értene az országban”, mint a független bíróságok kérdése.¹¹⁴ Ebben a levelében pátosszal telve szívből jövő köszönetét fejezte ki Tisza a bizalomért, hogy előzetesen megküldte neki beszédét a főszámvévőszék kérdésében, „távolállva azon nevetségés önhittségtől”, hogy az ő jóváhagyása lenne szükséges Ghyczy beszédének kiadásához, s a közjóra hivatkozva kérte, minél előbb jelentesse meg azt.¹¹⁵ Amikor pedig már úgy látta Tisza, hogy pengeélen tancol Ghyczy pártban maradása 1871-ben, könyörgőre fogta, kijelentve, hogy nem nagyon kellemes országgyűlési működésében „fő támasza, erősítője és öröme” vész el, ha Ghyczy nem lesz ott, és kifejezte reményét, hogy „a küzdelmet, melyet melletted kezdettem meg, vezetésed alatt fogom még igen sokáig folytathatni”.¹¹⁶ Különleges eszközökkel is élt Tisza a Ghyczyre való szelíd nyomásgyakorlás során. Amikor Ghyczy 1872. március 13-án az országgyűlés végén, a párt gyűlésén váratlanul bejelentette, hogy nem kíván újra képviselő lenni, bizonyára Tisza és Móricz ráhatására balközépi körök és egyesületek levéláradatot zúdítottak Ghyczyre az ország legkülönbözőbb pontjairól, arra biztatva elnököket, hogy vállaljon továbbra is képviselőiséget, és ne lépjen ki a pártból. Összesen huszonhét ilyen levélről tudunk, amit Ghyczy sem vélt véletlennek, ezért levélben köszöntö meg Móricz-nak a bizalmi nyilatkozatokat, mivel tudta, hogy „magoktól az effélék nem teremnek”.¹¹⁷ Tiszáék persze tagadták szerepüket a dologban.¹¹⁸

Ghyczy önmaga, ahogy az őt ismerők is, tisztában volt azzal, hogy nem alkalmas politikai vezérnek. Egy alkalommal, amikor a pártkörben generálisnak nevezték, tiltakozott ez ellen, mondván, „az nem én vagyok, az Tisza Kálmán, én csak verekszem mellette, ahogy bírok”.¹¹⁹

¹¹² Kozári: *Tisza Kálmán*, 57.

¹¹³ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. Geszt, 1868. december 21. MTAKIK Kt. Ms 4852/125.

¹¹⁴ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. Geszt, 1869. március 25. MTAKIK Kt. Ms 4852/126.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. Geszt, 1871. június 23. MTAKIK Kt. Ms 4852/142.

¹¹⁷ Ghyczy Kálmán levele Jókai Mórhoz. Kisigmánd, 1872. május 9. Jókai Mór levelezése II. 409–411.; Ghyczy Kálmán levélfogalmazványa Tisza Kálmánhoz. Kisigmánd, 1872. május 12. MTAKIK Kt. Ms 4852/546.; Ghyczy Kálmán levele Móricz Pálhoz. Karlsbad, 1872. május. 22. Közli: Móricz: *A magyar országgyűlési pártok*, II. 23.

¹¹⁸ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. 1872. május 21. MTAKIK Kt. Ms 4852/149.; Móricz Pál levele Ghyczy Kálmánhoz. 1872. máj. 24. MTAKIK Kt. Ms 4851/556.

¹¹⁹ Oláh: *Az 1875-iki fúzió története*, 185.

Ghyczy nem gyűjtött maga köré követőket, nem szervezett táborot híveiből, sokkal szerényebb alkat volt. Egy kortárs így jellemzi: „Ghyczy hallgató, igénytelen alak, ki többnyire csöndesen jó s megy, ritkán hív félre valakit egy szóra, maga körül csoportot soha sem gyűjt s nem hagy gyülekezni.”¹²⁰

Tisza és Ghyczy pártvezetői szerepének alakulásában megállapítható, hogy kezdetben, főként 1866–1867-ben Ghyczy állt inkább az előtérben, szakértelme és tapasztalata dominált. Például a tizenötös bizottságban, majd ezt követően a kvótabizottságban, sőt az első delegációban is főként ő képviselte a balközépet, s közben szoros baráti és munkakapcsolatban állt Deák közeli barátjával és a Deák-párt egyik központi politikusával, Csengery Antallal, akivel sokszor megvitatták a legfontosabb kérdéseket. Csengery többször elsőként Ghyczynek mutatta meg fogalmazványait, és sok időt töltöttek együtt, együtt ebédeltek vagy kocskáztak is a közösügyi delegáció első tárgyalásának szüneteiben.¹²¹ Tisza, bár megválasztották tagnak, és kezdetben a párt is támogatta a delegációban való balközépi részvételt, jó taktikai érzékkel nem vett részt a delegáció bécsi ülésein, Ghyczynek azonban ezt egészségügyi okokkal indokolta.¹²² Így Tisza a párt baloldali lázadó frakciója előtt úgy tűnhetett fel, mint aki nem támogatja a delegáció munkáját. Valójában végig kapcsolatban állt Ghyczyvel, aki részletesen informálta őt az eseményekről. Csak akkor vette át Tisza a balközépi delegációban résztvevők vezetését és konfrontálódott a továbbiakban az együttműködés helyett, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a párt baloldalával kötött kompromisszumként el fogják utasítani a delegáció intézményét, és kilépnek abból.¹²³

1868–1869-től hozzávetőleg 1871-ig azonban már Tisza politikai irányítása vált hangsúlyossá, bár továbbra is szorosan együtt dolgoztak Ghyczyvel, felváltva voltak jelen a képviselőházban és a fontos üléseken. Tisza például egy alkalommal, amikor sürgősen Debrecenbe kellett utaznia, kifejezetten kérte Ghyczyt, hogy üzenjen azonnal, ha megjött Pestre, hogy ő elmeheessen, mert Ghyczy érkezése előtt Tisza nem akar elmenni.¹²⁴ Ghyczy a többi balközéppel együtt kénytelen volt a párt irányvonalának módosítása következtében kilépni a delegációból, valamint szintén politikai okokból ott kellett hagynia 1869 novemberében a jegybankról alig egy hónapja tárgyaló bizottságot is.¹²⁵ Tisza és Ghyczy egymásnak megküldték cikkeiket azok közlése előtt, és kikérték a másik véleményét. Ghyczy 1870-től Deákkal és Csengeryvel került egy parlamenti osztályba, és közösen dolgoztak például a községi önkormányzatok jogi szabályozásának kialakítása ügyében.¹²⁶ Tisza és Ghyczy között, mondhatjuk, baráti kapcsolat alakult ki, együtt dolgoztak, és az esetleges nézetkülönbségeket át tudták hidalni. Az egymás között váltott levelekben nemcsak politikáról, hanem gazdálkodásról, időjárásról, sőt egy alkalommal Tisza Kossuth-tal kapcsolatos álmáról is szó esett.¹²⁷

¹²⁰ Szász: *Egy képviselő napló-jegyzetei*, 41.

¹²¹ Lásd erre: *A kvótaügy története*. Bécs, augusztus 8. CSHI 40., 100.; Samu Nagy: *A háttérember*, 242., 358.

¹²² Tisza egy nyakán lévő gennyes kelés elhúzódó kezelésére hivatkozott. Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. Bakta, 1868. január 19. MTAKIK Kt. Ms 4852/123.

¹²³ A balközép 1868. november 10-én jelentette be, hogy kilép a delegációból, a birodalmi miniszteri megnevezés törvénytörtő használatára hivatkozva. A képviselőházi vitát erről ismerteti: Kónyi: *Deák Ferencz beszédei*, 1. kiadás VI. 61–83.

¹²⁴ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. Pest, 1870. május 4. MTAKIK Kt. Ms 4852/137.

¹²⁵ KH Napló 1869. III. 356. (74. országos ülés, 1869. november 26.)

¹²⁶ Samu Nagy: *A háttérember*, 462. Ekkor még sorsolással osztották be a képviselőket egy-egy osztályba, ahol a parlamenti tárgyalás előtt folyt a jogszabályok előkészítése.

¹²⁷ Lásd ezekre: Tisza Kálmán levelei Ghyczy Kálmánhoz. Geszt, 1870. augusztus 28., szeptember 16., szeptember 26. MTAKIK Kt. Ms 4852/138–140.

1871 körül, ahogy Ghyczy egyre erősebben hangsúlyozta a közjogi rendszer támadásának szükségtelenségét és a kormánypárttal való együttműködés fontosságát, korábban szoros kapcsolatuk meggyengült. Tisza egyre inkább Móricz Pálra és Csernátonyra támaszkodott a párt ügyeinek megbeszélésében, és 1873-ban már az is előfordult, hogy Tisza azt sem tudta pontosan, hogy Ghyczy merre van éppen, és azt kérte tőle, hogy írja meg, hol tartózkodik, és mik a terve. ¹²⁸ Toldy némi gúnnyal így fogalmazott a kettejük közötti viszony megváltozásáról: „Kezdetben Ghyczy bírt kora és terjedt tudományánál fogva nagyobb tekintéllyel a baloldalon. Utóbb együtt ültek kétfejű sasként a párt nyakán. Az országgyűlés vége felé, bár a viszonyok külsőleg ugyanazok maradtak, Tisza mindinkább fölibe kerekedett Ghyczynek hatalom dolgában.” ¹²⁹ Ugyanakkor Tisza megbizonyosodhatott arról, hogy Ghyczy nem tárgyal a Deák-párttal a háta mögött, mivel Ghyczy nem volt hajlandó az őt megkereső kormánypárti Lónyay Menyhérttel és balközépből korábban kilépett Keglevich Bélával tárgyalni, és azt kérte tőlük, először közöljék Tiszával szándékaikat. ¹³⁰ Tisza megköszönte ezután Ghyczy lojalitását, mivel bebizonyosodott, hogy „hátszegett titkos összeegyeztetésre bírható nem vagy”. ¹³¹ Ghyczy pedig nem sokkal korábban úgy fogalmazott, hogy hétéves közös működésük alatt „barátságuk kiállta a tűzpróbát”. ¹³²

Ghyczy lojalitása akkor sem gyengült Tisza irányába, amikor törésre vitte a dolgot, és kilépett a Balközépből 1873-ban. A kormányválság idején, már a pártból kilépett balközépként, erősen érvelt mind a Szláv József miniszterelnökkel, mind az uralkodóval való tárgyalás alatt Tisza miniszterelnöki alkalmassága mellett. Szláv előtt kijelentette: Tisza becsületes, népszerű, tekintélyes, „amihez hasonló nincs”, s olyan fából való, akiből jó miniszterelnök lehet, csak „bogarak vannak” (azaz nem ígéri meg, hogy miniszterelnökként nem fog a kiegyezés megváltoztatására törekedni). ¹³³ Ferenc József előtt pedig eminens talentumnak, nagy munkabírásnak, szorgalmasnak, tevékenynek, bátornak, szónoki tehetségűnek és az akadályok legyőzésében erős akarátúnak írta le őt. Az új párt, a Középpárt megalakításakor is aggályosan ügyelt, hogy Tiszát ne bántsa meg, ezért azt kérte híveitől, hogy semmilyen bíráló megjegyzést ne tegyenek Tiszára és a Balközépre. Korábbi pártjának vezetői előtt is megjelent Ghyczy, és közölte, hogy az új kormányban felelősséget csak a tárcájáért visel, a kormány egészének tevékenységéért nem. Pénzügyminiszteri kinevezése előtt, az uralkodónál tett látogatása utáni nap reggel Ghyczy felkereste Tiszát, és mint barátjától megkérdezte, hogy vállalja-e a pénzügyminiszterséget. „Tisza láthatta nagy megilletődésemet, mert könnyű is volt a szememben, azt mondotta, hogy fogadjam el” – számolt be erről Ghyczy. ¹³⁴

Tisza ugyanakkor nem volt ilyen nagylelkű Ghyczyvel szemben, mert az 1875-ös költségvetés tárgyalásakor erősen támadta az előterjesztő Ghyczy pénzügyminisztert, teljesen sikertelennek minősítve tevékenységét. ¹³⁵ Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy Tiszának ekkor politikai szempontból be kellett bizonyítania és hangoztatnia, hogy a kormány munkája

¹²⁸ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. Drezda, 1873. szeptember 19. MTAKIK Kt. Ms 4852/163.

¹²⁹ Toldy: *Öt év*, 101.

¹³⁰ A megkeresésről lásd részletesen Szigeti: „*Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni*”, 258.

¹³¹ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. Geszt, 1872. június 26. MTAK Kt. Ms 4852/150. Ismerteti GKGE 272.

¹³² Ghyczy levélfogalmazványa Tiszának. 1872. május 12. MTAKIK Kt. Ms 4852/546. Mivel levélfogalmazványról van szó, nem biztos, hogy mindezt ugyanígy Tiszának is leírta, viszont sorai hűen tükrözik Ghyczy akkori gondolatait.

¹³³ Kozári: *Ghyczy Kálmán naplója*, 109–111.

¹³⁴ GKGE 387.

¹³⁵ M. Kondor: *Az 1875-ös pártfúzió*, 132–133.

sikertelen, annak érdekében, hogy elérhesse célját, a kormányra kerülést és az új pártalakulást, amit ő vezényelhet le. Az, hogy emögött nem bizalomvesztés volt Tisza részéről, hanem politikai taktika, mutatja, hogy az új, általa vezetett kormányban Tisza Ghyczynek ajánlotta fel az igazságügyi tárcát, amit ugyan Ghyczy visszautasított, de a képviselőház elnöki posztját elfogadta, így további négy évig, 1879. áprilisi lemondásáig továbbra is szoros politikai szövetségesként működött együtt az új miniszterelnökkel, Tisza Kálmánnal.¹³⁶ Tisza ezután sem feledkezett meg régi harcostársáról, és felajánlotta számára 1885-ben a felsőházi tagságot, biztosítva régi barátját, hogy nem feltétele a tisztségnek a kormány politikájával való egyetértés, és nem fog terhes munka hárulni rá.¹³⁷ Ghyczy elfogadta a posztot, és 1888-as haláláig a felsőház – ugyan nem tétlen, mert több pénzügyi és gazdasági javaslatot kidolgozott ez idő alatt, amit a kormány végül nem tárgyalta meg – tagja maradt.

BIBLIOGRÁFIA

Levéltári források

Ghyczy Kálmán kéziratos emlékirata. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára (GKE MTAKIK Kt.) Ms 4851/1.

Ghyczy Kálmán gépelt emlékirata kézirásos jegyzetekkel. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára. (GKGE MTAKIK Kt.) Ms 4856/79.

Ghyczy Kálmán levelezése. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattára. (MTAKIK Kt.) Ms 4851., 4852., 4856.

Ghyczy Kálmán levelei, beszédei és röpirata. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. (OSZK Kt.)

Nyomtatott források

Az 1869-ik évi ápril 20-ra összehívott országgyűlési képviselők betűsoros Név és Lakjegyzéke. Összeáll. és kiadta: Bojthor Endre. Pest, 1872. Országos Széchényi Könyvtár Plakát és Aprónyomtatványtára. (OSZK Pat.)

Az 1872-ik év szept hó 1-ső napjára összehívott országgyűlési képviselők betűsoros Név és Lakjegyzéke. Pest, 1873. (OSZK Pat.)

A képviselőház üléstermékének tervrajza. Szerk.: Futtaky Gyula. [1874.] (OSZK Pat.)

Az 1875-ik év augusztus 31-ik napjára összehívott országgyűlési képviselők betűsoros Név és Lakjegyzéke. Budapest, 1875. (OSZK Pat.)

Csengey Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. Bev.: Br. Wlassics Gyula, közzétette: Dr. Csengery Lóránt. Budapest, 1928. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Hivatalos iratok és levelek.) (CSHI)

Deák Ferenc beszédei. Kiadja Kónyi Manó. 2–6. kötet. 1848–1873. Budapest: Franklin, 1886–1898. (1. kiadás)

Deák Ferenc beszédei. Kiadja Kónyi Manó 2. bővített kiadás. 2–3. kötet. 1842–1866. Budapest, 1903.

Jókai Mór levelezése (1860–1875). Jókai Mór összes művei, levelezés II. S. a. r.: Oltványi Ambrus, szerk.: Lengyel Dénes – Nagy Miklós. Budapest, 1975.

Kákay Aranyos: *Országgyűlési fény- és árnyképek.* Pest, 1861.

id. Kákay Aranyos: *Újabb árny- és fényképek.* Pest, 1866.

Kákay Aranyos N. 3. [Mikszáth Kálmán]: *Még újabb fény- és árnyképek.* Budapest, 1878.

¹³⁶ Ghyczy a kormány keleti politikája miatt mondott le. Elnökségről való lemondását április 2-án olvasták fel a Házban. KH Napló 1878/81. V. 165. (1879. ápr. 2. 104. országos ülés); lásd még: GKGE 338.

¹³⁷ Tisza Kálmán levele Ghyczy Kálmánhoz. Budapest, 1885. május 19. MTAKIK Kt. Ms 4852/186/a.

- Kecskeméthy Aurél naplója (1851–1878). Kiadja Rózsa Miklós. Budapest, 1909. *Képviselőházi Naplók* 1861., 1865/68., 1869/72., 1872/75., 1875/78., 1878/81. (KH Napló)
- Madarász József: *Emlékirataim (1831–1881)*. Budapest, 1883.
- Mérei Gyula: *A magyar politikai pártok programjai (1867–1918)*. Budapest, 1971.
- Mérei Gyula – Pölöskei Ferenc (összegyűjt., vál., szerk.): *Magyarországi pártprogramok, 1867–1919*. Budapest, 2003.
- Móricz Pál: *A magyar országgyűlési pártok küzdelmei a koronázástól a Deák- és a balközéppártok egybeolvadásáig (1867–1874)*. Budapest, 1892.
- Oláh Gyula: *Az 1875-iki fúzió története*. Budapest, 1908.
- Podmaniczky Frigyes br.: *Naplótöredékek. 1824–1887. 3. kötet. 1850–1875*. Budapest, 1888.
- Szász Károly: *Egy képviselő napló-jegyzetei az 1865. december 10-én megnyílt országgyűlés alatt*. Pest, 1866.
- Szathmáry Károly: *Emlékeim (1831–1891)*. Szilágyssomlyó, 1884.
- Toldy István: *Öt év története (1867–1872)*. Budapest, 1891.
- Várady Gábor: *Hulló levelek. 3. füzet. Máramaros, 1892, 1894–1895*.

A Hon, 1865–1875.
 Ellenőr, 1869–1875.
 Hazánk, 1868–1869.
 Pesti Napló, 1865–1875.

Szakirodalom

- Beksics Gusztáv: *A Szabadelvű párt története*. Budapest, 1907.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon 1867–1944*. Budapest, 1999.
- Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016.
- Cieger András: *A politika forgószínpadán. Lónyay Menyhért útja a politikában (1873–1875)*. Századok, 133. évf. (1999) 3. sz. 463–496.
- Cieger András: *Magyarország politikai kultúrája a dualizmus időszakában*. Múltunk, 45. évf. (2000) 3. sz. 3–51.
- Cieger András: *A bizalmatlanság kora. Lónyay Menyhért a kormány élén*. Századok, 135. évf. (2001) 1. sz. 61–102.
- Cieger András: *Árny- és fényképek. Lónyay Menyhért személyisége*. Aetas, 17. évf. (2002) 2–3. sz. 36–54.
- Cieger András: *Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok*. Budapest, 2008.
- Cieger András: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában I. A képviselőház*. Budapest, 2021.
- Deák Ágnes: *„Ő csak Deák és nem Deákpárti”. Deák és pártja 1869 után*. In: Molnár András (szerk.): *Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873*. Zalaegerszeg, 2004. 261–321.
- Gergely András – Veliky János: *A politikai sajtó története 1867–1875*. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története II/2. 1867–1892*. Budapest, 1985. 29–162.
- Gerő András: *Az elsőpró kisebbség*. Budapest, 1988.
- Gerő András: *A Deák-párt és a politikai rendszer változása*. Világosság, 34. évf. (1993) 8–9. sz. 50–60.
- Gratz Gusztáv: *A dualizmus kora. 1–2. kötet*. Budapest, 1992. (reprint)
- ifj. Bertényi Iván (szerk.): *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Budapest, 2015.
- Halász Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Budapest, 1911.
- Kozári Monika: *Ghyczy Kálmán naplója az 1874. évi kormányválságról*. Történelmi Szemle, 38. évf. (1996) 1. sz. 99–124.
- Kozári Monika: *A Balközép Párt válsága 1867–68-ban. („A Hon” és a „Hazánk” sajtóvitája, valamint Tisza Kálmánnak Ghyczy Kálmánhoz írt levelei alapján)*. Századok, 131. évf. (1997) 3. sz. 723–760.
- Kozári Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere*. Budapest, 2003.

- Kövér György: *1873. Egy krach anatómiája*. Budapest, 1986.
- M. Kondor Viktória: *Az 1875-ös pártfúzió*. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 11.) Budapest, 1959.
- Máriássy Béla: *A szabadelvűség múltja, jelene és jövője*. Budapest, 1896.
- Pesti Sándor: *Pártfegyelem a dualizmus kori Magyarországon*. Századvég új folyam 14. sz. 1999. ősz 55–77.
- Samu Nagy Dániel: *A háttérember. Csengery Antal politikai és közéleti pályája*. Budapest, 2022.
- Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)*. Budapest, 1967.
- Szabó Csilla: *A politikai elit függetlenségi ellenzékének szervezeti formálódása Magyarországon az 1860-as években: a 48-as Párt megalakulása*. Századok, 133. évf. (1999) 3. sz. 519–541.
- Szabó Dániel: *A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus idején*. Történelmi Szemle, 34. évf. (1992) 3–4. sz. 199–230.
- Szalkay Katalin: *A rejtőzködő ember. Szontágh Pál élete és kora*. Budapest, 2018.
- Szigeti István: *Az aggodalmaskodó politikus*. In: Régi témák, mai kérdések a mentalitástörténetben. Rendi társadalom – Polgári társadalom 11. Szerk.: Sasfi Csaba. Esztergom, 2000. 53–67.
- Szigeti István: *Ghyczy Kálmán és a mérsékelt irányzat a Balközép pártban (1867–1874)*. In: Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Pajkossy Gábor. Budapest, 2000. 83–97.
- Szigeti István: *Ghyczy Kálmán*. In: Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: Pálmány Béla. Budapest, 2002. 297–301.
- Szigeti István: *Ghyczy Kálmán és a kiegyezés ügye*. Kút, 5. évf. (2006) 2–3. sz. 69–114.
- Szigeti István: *Az államcsőd árnyékában. Ghyczy Kálmán pénzügyminiszter és az 1874. évi kölcsön felvétele*. Történelmi Szemle, 49. évf. (2007) 4. sz. CD melléklete (A Lajtán innen és túl. Elektronikus tanulmányok Somogyi Éva 70. születésnapjára.) 275–301.
- Szigeti István: *Kisigmándtól a Felsőházig. Ghyczy Kálmán (1808–1888) útja a nagypolitikába*. Limes, 20. évf. (2007) 4. sz. 105–120.
- Szigeti István: *„Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni.” Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808–1888)*. Budapest, 2012.
- Toth, Adalbert: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848 bis 1892*. München, 1973.
- Tóth Ede: *Mocsáry Lajos élete és politikai pályakezdése*. Budapest, 1967.
- Vécsey Tamás: *Tisza Kálmán (Politikai és publicisztikai tanulmány)*. Celldömölk, 1931.
- Wertheimer Ede: *Gróf Andrássy Gyula élete és kora*. 1–3. kötet. Budapest, 1910.

ISTVÁN SZIGETI

The Dual Leadership of the Two Kálmáns. Kálmán Tisza And Kálmán Ghyczy as Heads of the Left Centre Party Between 1866 and 1875

This study examines a unique formation in the Hungarian political system, the Left Centre party, as well as the interesting relationship of its leaders, Kálmán Tisza and Kálmán Ghyczy. After discussing the party's origins, foundation, and its position in the political landscape, the inner workings, subfactions, and the various stages of the Left Centre's political history will be detailed. Following this, the two party leaders are introduced, and not only their respective roles in the party, but their personal character, motivations, and the nature of their cooperation are also discussed. Our aim is to investigate the various aspects and changes in their relationship in light of the historical events of the time, and to present the political,

personal and psychological factors that affected the development of this relationship. Another important question is how the relationship of the two leaders and the nature of their cooperation influenced the party and its changing goals, and how it lead to the great party merger of 1875, that was not only the end of the nine year history of the Left Centre that formally started in 1866, but also the beginning of a new chapter in the political life of the Dual Monarchy that started with the Austro-Hungarian Compromise.